

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

İxtisas: 050321– DİZAYN

Qrup: 776

B U R A X I L I Ş İ Ş İ

Mövzu: Dizayner peşəsinin mənimsənilməsinin əsası olan
“propedevtika kursu”nun təhlili

Tələbə: Süleymanova Ülkər Əvəz qızı

Rəhbər: müəll.İsgəndərov Anar Hüseyn oğlu

Kafedra müdiri: s.ü.f.d.Məmmədova Lalə Hamlet qızı

BAKİ – 2018

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

Fakültə “Texnologiya və dizayn” Kafedra “Dizayn”.

İxtisas: 050321– DİZAYN.

Təsdiq edirəm:
Kafedra müdiri

“ 04 “ yanvar 2018

BURAXILIŞ İŞİ ÜZRƏ
TAPŞIRIQ

Qr.№ 776 Süleymanova Ülkər Əvəz qızı
(soyadı, adı, atasının adı)

1.Mövzunun adı: Dizayner peşəsinin mənimsənilməsinin əsası olan
“propedevtika kursu”nun təhlili

Universitetin « 04 » yanvar 2018-ci il № 2/4/2018
əmrilə təsdiq edilmişdir.

2.Mövzu üzrə tapşırıq: Dizayner peşəsinin mənimsənilməsinin əsası olan
“propedevtika kursu”nun təhlili

3.Hesabat – izahat yazısının məzmunu / işlənəcək sualların siyahısı /

1.Giriş 2.Propedevtika anlamı 3.Dizaynda propedevtikanın inkişaf tarixi 4.Dizayn
təhsili sistemində propedevtikanın məqsəd və vəzifələri 5.Kompozisiya-
propedevtikanın mərkəzi anlamı kimi 6.Tələbələrdə dizayner təfəkkürünün
formalaşmasında kompozisiya qanunauyğunluqlarının rolu

4.Qrafiki materiallar _____

5.Tapşırığın verilmə tarixi 04 yanvar 2018-ci il

6.İşin təhvil verilmə müddəti 05 iyun 2018-ci il

TƏLƏBƏ Ü.Ə.Süleymanova
/imza/

RƏHBƏR A.H.İsgəndərov
/imza/

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti “Texnologiya və dizayn”
fakültəsinin 776 qrup tələbəsi Süleymanova Ülkər Əvəz qızı tərəfindən
“Dizayner peşəsinin mənimsənilməsinin əsası olan “propedevtika kursu”nun
təhlili” mövzusunda yerinə yetirilmiş Buraxılış işinə dair

REFERATI

Buraxılış işi giriş, 3 bölmədən, 46 səhifədən, nəticə və təkliflərdən, müasir ədəbiyyat toplusundan ibarət olmaqla aşağıdakı bölmələrin həllindən ibarətdir.

BÖLMƏ I - də - Propedevtikanın dizaynda rolu, propedevtika anlamı, dizaynda propedevtikanın inkişaf tarixi haqqında haqqında geniş məlumat verilmiş və ətraflı araşdırılmışdır.

BÖLMƏ II - də Dizayn təhsili sisteminin əsasında propedevtikanın rolu, dizayn təhsili sistemində propedevtikanın məqsəd və vəzifələri, kompozisiya-propedevtikanın mərkəzi anlamı kimi və tələbələrdə dizayner təfəkkürünün formalaşmasında kompozisiya qanunauyğunluqlarının rolu haqqında geniş danışılıb və ətraflı müzakirə edilmişdir.

BÖLMƏ III - də - Dizaynda layihələndirilmənin və propedevtikanın qarşılıqlı əlaqələri prinsipləri, müasir dizaynda propedevtikanın məqsəd və vəzifələri, dizayn propedevtikasında bədii kompozisiya forma yaradılmasının əsasları və Propedevitikanın üsul və vasitələrinin forma yaranmanın yaradıcı proseslərinə təsiri ətraflı danışılıb müzakirə edilmişdir.

Beləliklə, Buraxılış işi qarşıya qoyulmuş bütün sualları tam əhatə etməklə bərabər tam şəkildə tamamlanmışdır. Ədəbiyyat siyahısında göstərildiyi kimi müasir və dünyəvi ədəbiyyatlardan istifadə edilmişdir.

Hesab edirəm ki, buraxılış işinin mahiyyətindən bu sahədə çalışan mütəxəssislər də məlumat əldə edib geniş istifadə edə bilərlər.

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	5
------------	---

BÖLMƏ I. PROPEDEVİTİKANIN DİZAYNDA ROLU

1.1. Propedevtika anlamı	8
1.2. Dizaynda propedevtikanın inkişaf tarixi	10

BÖLMƏ II. DİZAYN TƏHSİLİ SİSTEMİNİN ƏSASINDA PROPEDEVİTİKANIN ROLU

2.1. Dizayn təhsili sistemində propedevtikanın məqsəd və vəzifələri.....	13
2.2. Kompozisiya- propedevtikanın mərkəzi anlamı kimi.....	16
2.3. Tələbələrə dizayner təfəkkürünün formalaşmasında kompozisiya qanunauyğunluqlarının rolu	20

BÖLMƏ III. DİZAYNDA LAYİHƏLƏNDİRİLMƏNİN VƏ PROPEDEVİTİKANIN QARŞILIQLI ƏLAQƏLƏRİ PRİNSİPLƏRİ

3.2. Dizayn propedevtikasında bədii kompozisiya forma yaradılmasının əsasları.....	27
3.3. Propedevitikanın üsul və vasitələrinin forma yaranmanın yaradıcı proseslərinə təsiri	33

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	39
----------------------------------	-----------

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SIYAHISI.....	41
---	-----------

ƏLAVƏLƏR.....	42
----------------------	-----------

GİRİŞ

“Fənn aləminin bütövlükdə əhatəsini təmin edən” propedevtika ideyası V.Qropiusa aiddir və bu ideya sonradan hərtərəfli tədqiqə məruz qalmışdır. Bütün XX əsr boyu universal propedevtika nəzəriyyəsinin yaranması baş vermişdir. Onun tədqiqi propedevtikanın və bədii layihələşdirmənin əsaslarının qarşılıqlı əlaqə prinsiplərinə, layihə vəzifələrinin həllinə verilən müasir tələblər mövqeyindən kompozisiya kateqoriyalarının layihələşdirmə obyektlərinin formalaşmasına yenidən fikir verilməsinə başlanğıc oldu. Verilən fənnin qarşılıqlı əlaqə təşkilinin prodektiv modellərinin analizi və sistemləşdirilməsi dizayn sahəsində baza əsası kimi propedevtika haqqında danışmağa imkan verdi.

Propedevtika (yunan sözü olub: propaşdeşo - keçirirəm) təlimin başlanğıc mərhələsində xüsusi yer tutur. “Elmə giriş” - özünəməxsus profil fənni olaraq - o, forma yaranmasının qəbulu və vasitələrinin, kompozisiya qanun və vasitələrinin, eyni zamanda səthi, həcm və həcm-məkan strukturlarının bilik və vərdişlərinin öyrənilməsinə kömək etdi.

O, bədii-layihə yaradıcılığının hərtərəfli əhatə olunmuş kateqoriyalarını effektiv şəkildə fəaliyyətini təmin edərək formanın modelləşdirilməsi əsasında onun baza vasitəsi hesab olunur. Öz mahiyyətinə görə - bu, bədii layihələşdirmənin kompozisiya əsası haqqında olan elmdir və formal elementlər vasitəsi ilə layihə fəaliyyətinin müvəffəqiyyəti üçün zəruri olan estetik təşkilatların kursa girişini təmin edir.

Propedevtikanın məqsəd və vəzifələri - layihələşdiricinin potensial yaradıcılığını fəallaşdırmaq, onun obrazlı emosional qavrayışını, mədəniyyətini və hissiyatını inkişaf etdirmək və layihə məsələlərinin həlli üçün yaradıcılıq aləti kimi xidmət etməkdən ibarətdir.

Təhsilin başlanğıc pillələrində inkişaf etdirərək öyrətmək və onlara kompozisiya şüurunu təlqin etmək gələcəkdə layihə yaradıcılığında layihələşdiriciyə yaradıcılıq layihələşdirilməsində şüuraltı səviyyədə təsir edərək, obyektlərin layihə mədəniyyətini təmin edir.

İstənilən kompozisiyalarının əsas qanunlarını və qanunlarını mənimsəmək hər hansı kompozisiya yaratma yolunda tələbələrin istinad nöqtəsi ola bilər. Müstəvi, frontal və həcm-məkan strukturların formalaşması üzrə propedevtika kursunun mənimsənilməsinin vəzifələrinə aşağıdakılar daxildir:

- gələcək bakalvr-dizaynerlərdə evristik yanaşmaya yönəlmiş bədii-assosiativ ikitərəfli və həcm-məkan təfəkkürün formalaşması
- təcrübə işi ilə yeni formaları icad etmək və onların layihələrini düzgün təşkil etmək bacarığı;
- düşüncələrini mükəmməl şəkildə ifadə etmək qabiliyyəti qrafiki və onların əsasında həcm-məkan formalarını plastiki yaradır;
- müstəvi, frontal və həcm-məkan strukturların formalaşmasında praktiki bacarıqların dizaynın gələcək tələbələri tərəfindən əldə edilməsi;
- orijinal olanları da daxil olmaqla, düz materiallı təbəqədən müstəqil şəkildə həcmli formayaratma yaratmaq;
- kompozisiya quruluşlarının problemlərini müstəqil müəyyən etmək, təcrübəli qrafik və plastik axtarışlar vasitəsilə həll etmək bacarığı;
- praktik fəaliyyətdə rəng kolorit harmonik kombinasiyaların vəzifələrini istifadə etmək qabiliyyəti;

Əgər o öz işində peşəkar olmaq istəyirsə istənilən gələcək dizayner dünyanın bütöv görmə yaradıcılıq qabiliyyətlərini inkişaf etdirmək, bədii yaradıcılığın, qayda, qanunların və kompozisiyanın formalaşmasının vasitəsinin qanunauyğunluqlarını bilməlidir. Mükəmməl kompozisiyanın yaradılması üçün dəqiq resept yoxdur. Zövq, duyğu, ətraf mühiti görmək bacarığı və müstəvi və ya həcm-məkan kompozisiyasında görünən yenidən emal edən kompozisiya inkişaf edir və uzun müddətli praktik fəaliyyət prosesində təkmilləşirlər. Kompozisiyanın qanunlarının bilmək, öz şəxsi bədii xəyalı qavrama, peşəkarlıq - budur o keyfiyyətlər, hansılar ki, gələcək tələbə-dizayner özündə tərbiyə etməlidir. Yaradıcılıq şəxsiyyətinin inkişafına təsir edən hazırlıq kursu biliyi dizayn əsərinin qavranılmasının elementar savadını formalaşdırır.

Hər bir incəsənətin mərkəzində kompozisiya həllinin uyğunlaşdırılması dayanır. Bu baxımdan müstəvi və həcm-məkan strukturların kompozisiya quruluşlarının təşkili və harmoniyasının qanunauyğunluqları və ifadəli bədii - qrafik vasitələrlə tanış olmaq lazımdır.

Tədqiqatın məqsədi propedevtika kursunun dizayner peşəsinin mənimsənilməsində rolunu öyrənməkdir.

İşin strukturu. Buraxılış işi giriş, üç bölmə və yarım bölmələrdən, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

BÖLMƏ I. PROPEDEVTKANIN DİZAYNDA ROLU

1.1. Propedevtika anlamı

“Predmet dünyasının tam əhatəsini təmin edən” propedevtika ideyası hələ V.Qropiusa məxsus idi və gələcəkdə hərtərəfli öyrənilməyə məruz qalırdı. Propedevtikanın universallığı nəzəriyyəsinin inkişafı XX əsr boyunca baş vermişdir. Onun öyrənilməsi propedevtikanın prinsipial qarşılıqlı əlaqələrinin, bədii layihələndirmənin əsaslarının, kompozisiya kateqoriyalarının layihələndirmə obyektinin layihə məsələlərin həllinə olan müasir tələblər baxımından təsirinin yenidən düşünülməsi üçün səbəb oldu. Bu fənn dövryyəsinin qarşılıqlı təsirinin məhsuldar modellərinin təhlili və sistemləşdirilməsi propedevtika haqqında dizayn sahəsində mütəxəssislərin hazırlığı sistemində baza əsas kimi danışmaq imkanını verir.

Propedevtika (yunanca propaideio - qabaqcadan xəbər vermək) təlimin ilkin mərhələsində xüsusi yer tutur. Özünəməxsus “Elmə giriş” profil predmeti olan propedevtika səthi, həcmi və həcmi-səthi strukturunun bilik və bacarıqlarının, kompozisiya qanunları və vasitələrinin, forma törənməsinin üsul və vasitələrinin mənimsənməsinə kömək edir. O, bədii-layihə yaradıcılığının hər şeyi əhatə edən təsirli kateqoriyaları istifadə edir və formaların modelləşdirilməsi üzərindən onun baza vasitəsidir. Öz mahiyyətinə görə bu, bu bədii layihələndirmənin kompozisiya əsasları haqqında elmdir, və uğurlu layihə fəaliyyəti üçün tələb olunan estetik təşkilat kursuna formal elementlər üzrə giriş edir. Propedevtikanın məqsəd və vəzifələri - layihələndiricinin bədii-emosional qavrayışını, mədəniyyətini, hissiyatını inkişaf etdirərək, bədii potensialını aktivləşdirmək, və layihə məsələlərinin həlli üçün bədii instrumentari qismində çıxış etməkdir. “Kompozisiya bədii layihələndirmənin vasitəsi, dili və metodudur”. Təlimin ilkin mərhələlərində inkişaf edib təlim verərək, və kompozisiya təfəkkürünü aşılayaraq, obyektlərin layihə mədəniyyətini təmin edərək gələcək bədii layihələndirmədə layihələndiriciyə şüuraltı səviyyədə təsir edir.

Beləliklə, kompozisiyanın qanunları və vasitələri bədii layihələndirilməsinə təsir göstərərək, onunla prinsipial qarşılıqlı əlaqələr yaradır, və universallığa malikdir, çünki bədii layihələndirilməsinin bütün növlərinə eyni dərəcədə təsir göstərir. Propedevtika kompozisiya əsasları haqqında elm olaraq, kompozisiya qanunları və vasitələrinin müxtəlif dizayn və memarlıq növlərində layihələndirməyə təsirini əks etdirir, və ümumilikdə bütün predmet mühitini əhatə edərək, qarşılıqlı əlaqələr prinsipini üzə çıxardır.

Müasir tələblərin mövqeyindən predmet-məkan mühiti estetik, funksional və sosial dəyərlər kompleksinə malik olmalıdır. Hal-hazırda layihələrin icrasının yeni imkanları və formalarının meydana gəlməsi ilə ifadə edilmiş layihə məsələlərinin həllinə olan tələblər dəyişmişdir. Bu zaman kompozisiyanın qurulması vasitələri: nöqtə-xətt-müstəvi-həcm-məkan eyni qalır. Bədii formanın harmonizasiyası vasitələri və bədii-kompozisiya forma törənməsi daim yeni baxışlarla zənginləşir, çünki müasirlik təlimin yeni metod və üsullarının axtarışını diktə edir, yeni metodikalar işlənib-hazırlanır.

Bu baxımdan, qarşılıqlı əlaqəli, bir-birindən ardıcıl olaraq irəli gələn kompozisiya çalışmalarını təklif edən və bədii layihələndirmə sisteminin işinə hazırlıq zamanı bilik və bacarıqlarının təsirli və bütöv əhatəsinə iddia edən propedevtika dövriyyəsinin fənnlərinin Naberejniye Çelnı şəhərində Mühəndis-İqtisadi Akademiyasının D və II kafedrasında tədrisi metodikasını nəzərdən keçirmək olar.

1.2. Dizaynda propedevtikanın inkişaf tarixi

Qrafik dizayn təbii-layihə fəaliyyətinin kütləvi kommunikasiya vasitələri ilə yayılan vizual məlumatların yaradılmasına istiqamətlənmiş xüsusi sahəsidir. Qrafik dizaynın məqsədi məlumatın ötürülməsidir (incəsənətin məqsədi isə duyğuların ötürülməsi, məlumatın dərk edilməsidir).

Antik dövrdə qrafik dizaynın analoqu qədim insanların “texne” adlandırdıqları incəsənət, sənət olmuşdur. Buna görə, qədim yunan vaza üzərində naxış və ya yaşayış evlərini bəzəyən qədim yunan ornamentləri antik qrafik dizayn (və ya protodizayn) nümunələri kimi nəzərdən keçirə bilərik).

Qədim dünyada “qraffiti” yazılar (latınca graffito - “ıncırmaq/ayıram” sözündən) və evlərin divarlarında və daxilində ən müxtəlif - reklam elanlarından şəxsi yazışmayadək təsvirlər geniş yayılmışdır. Pompeidə divarlar həm kasıblar, həm zənginlər, həm də köllələr tərəfindən həvəslə bəzədilirdi.

Orta əsrlərdə qrafik dizayn proobrazlarını incəsənətin aşağıdakı sahələrində tapmaq olar: 1) orta əsrlərin kitab miniatürü; 2) heraldika - işarə və gerblərdə təsvirlərin istifadəsinin prinsipləri və qaydalarının müzakirə edildiyi fənn (heraldika vizual kommunikasiyanın ən birinci təcrübələrindən biri olmuşdur, çünki onun məqsədi məlumatın ötürülməsi üçün qrafik simvollarıdan istifadəsi olmuşdur. Orta əsr gerb təsvirləri bugün müasir əmtəə nişanlarının proobrazı kimi nəzərdən keçirilir); 3) çin və yapon rəssamlığı, qrafika və kalliqrafiya, həmçinin müsəlman kalliqrafiyası.

1145-ci ildə İohann Quttenberq (1400-1468, Almaniya) çap maşınını icad etmişdir, bu da qrafik dizaynın inkişafı və yayılması üçün ilkin şərtləri yaratdı.

XIX əsrdə tipoqrafiya texnikasının proqresi çap prosesinin sürətlənməsinə, çap məhsullarına olan qiymətlərin azalmasına və qrafik dizaynın güclü inkişafına gətirib çıxarmışdır. Proqressiv poliqrafiya texnikası sayəsində qravüra sənəti, xüsusilə də ofort, litoqrafiya və rəngli litoqrafiya inkişaf edir. Litoqrafiya – daş üzərində qravüra – Alois Senefelder tərəfindən 1796-cı ildə icad edilmişdir. Mürəkkəblə örtülmüş daş piltəsi üzərində təsvirin basılması metodu XIX əsrin bir

çox rəssamının diqqətini cəlb etmişdir (F. Qoyya, T.Jeriko, E.Delakrua, E.Mane, E.Deqa, A.Tuluz-Lotrek, P.Bonnar, P.Sezann, P.Qosen). 1837-ci ildən etibarən litoqrafiyada rəng istifadə olunur. Bu qravüra növü xromolitoqrafiya adlanır.

Modern dövrü - reklam plakatının intensiv inkişafı dövrüdür. Ən məşhur rəssamlar: P.Bonnar, E.Qrasse, Ç.Makintoş, A.Muxa, A.Tuluz-Lotrek, J.Şere. İllüstratorlar: O. Berdsley, H.Bilibin.

XX əsrin əvvəlində qrafik dizaynda üslubun əsas istiqamətləri bunlar idi: qəsdli olmayan kitç, modern, modernizm (avanqard) və art-deko. Ən parlaq qrafik dizaynerlər: D.K.Leyendeyker, E.Penfild, V.T.Benda.

Sovet qrafik dizaynının formalaşmasında 1920-1930-cu illər ərzində fəaliyyət göstərən Ali Bədii-Texniki Emalatxanalar və Ali Bədii-Texniki İnstitut aparıcı rol oynamışdılar. A.M.Rodçenko, El Lisitskiy, V.E.Tatlin, Q.Q.Klutsis sovet qrafik dizaynına böyük töhfələr vermişdir. O illərdə qrafik dizaynının əsas vasitəsi fotomontaj olmuşdur. Sovet siyasi plakatın yaradıcıları V.N.Deni, D.Moor, İ.M.Toidze olmuşdur.

XX əsrin 50-ci illəri xüsusilə Amerika Birləşmiş Ştatlarında dizaynın “bum” dövrü hesab olunur. Sadə tərtibatçı rəssamlardan dizaynerlər “vizual məhsul yaradıcılarına” çevrilmişdir, şirkətlərin rəsmi əməkdaşları olmuşdur. Şirkət və firmalarda “qrafik dizayn” termini istifadə edilməyə başlandı. Dizaynerlər öz bizneslərini açmağa başladı: yalnız qrafik dizayn sahəsində ixtisaslaşan agentliklər, bürolar, studiyalar, şirkətlər. O dövrün məşhur qrafik dizaynerləri: Ostin Briqs, Barbara Bredli, Qarold Anderson, Ceyms R.Biqmen, Co Bouler.

60-cı illərin qrafik dizaynının spesifik və əsas xüsusiyyəti pop-art üslubu olmuşdur. Parlaq nümunə Bittlz qrupunun “Peppers serjantının tənha ürəklər klubu” albomunun 1967-ci ildə Piter Blek tərəfindən tərtib olunmuş üzü, aR.Mak Qinnisin rəsmləridir. 70-ci illərin qrafiklərindən F.Xeseler və U.Breket, o cümlədən də yapon plakatçısı Y.Tadanorinin adlarını çəkmək olar. XX əsrin 90-cı illərində kult gənclik jurnalları qrafik dizaynın kvintessensiyası və zənginləşdirilmiş ifadəsi olmuşdur.

Müasir dövrdə qrafik dizayn - dizaynerlər, rəssamlar və İnternet şəbəkəsinin istifadəçiləri tərəfindən kortəbii olaraq kollektiv şəkildə yaradılan vizual mühitdir (firma üslubu, reklam, rəsmlər, KİV dizaynı, multiplikasiya, 3D-qrafika, kinematoqrafda qrafika, bütün növ çap məhsulları, fotoqrafika, veb-dizayn, və s.).

Vizual kommunikasiya - məlumat daşıyıcılarının qrafik işarələr olduğu ünsiyyətdir (indekslər, ikonalar, simvollar). Qrafik dizaynın istənilən məhsulu vizual kommunikasiya üçün nəzərdə tutulub. Qrafik dizaynın incəsənətdən əsas fərqi bundan ibarətdir. Sənət əsərləri kommunikantdır (məyyyə məlumatları daxil edən şifrələr). Qrafik dizayn əsərləri hər zaman kommunikantdır.

Beləliklə, cəmiyyətin hər bir inkişaf dövründə qrafik dizayn ictimai şüurun proyeksiyasıdır və bu mərhələdə bəşəriyyətin dünyagörüşünün əsas tendensiyalarını ifadə edir. Məsələn, XIX əsrdə gerçəkliyin yenilənməsi və estetikləşdirilməsinə ümumi avropa coşğusu modernin zərif dinamik xətlərində ifadə olunmuşdur, artıq XX əsrin 20-30-cu illərdə iki dünya müharibələri arasında insanın ümumi mütərəddidliyi ilə əlaqədar əhval-ruhiyyə qaba xətlərdə və avanqard və art-dekonun qəsdən qaba formalarında ifadə edildi. Sovet dövlətinin yarandığı dövrdə qrafik dizayn səciyyəvi inqilabi oldu - kəskin xətlər, ziddiyyətlər, qırmızı rəngin fəal şəkildə istifadə edilməsi. Fotomontaj həyatın, inqilabi həyat quruluşunun tam qrafik ifadəsi olmuşdur. Qərbdə XX əsrin 60-cı illərinin qrafik obrazları dövrə məxsus sərbəstliyi və həyatın nəşəsini ifadə edir. Müasir qrafik dizayn postmodern - intertestual, fraqmentar, ironik şüura tamamilə uyğundur.

BÖLMƏ II. DİZAYN TƏHSİLİ SİSTEMİNİN ƏSASINDA PROPEDEVTIKANIN ROLU

2.1. Dizayn təhsili sistemində propedevtikanın məqsəd və vəzifələri

Dizayn fəaliyyətinin peşəkar təliminin müasir nəzəriyyəsi və təcrübəsi əsasən memarlıq və dizayn məktəblərinin təlim-təhsil təcrübələrində formalaşan prinsiplərə və müddəalara əsaslanır. Memar və dizaynerin peşə hazırlığı üsulunda propedetika ümumictimai rəğbət qazanmışdır.

Propedetikanın universallıq nəzəriyyəsinin yaranması XX əsr ərzində baş vermişdir. N.N. Mitrofanovanın fikrinə əsasən, onun öyrənilməsi propedetika və bədii layihələndirmənin təməl əlaqələrinin, layihələndirmə obyektinin formalaşmasına təsiri kateqoriyalarının layihə məsələlərinin həlli üçün müasir tələblər mövqeyindən təsirinin yenidən düşünülməsi üçün bir fürsətdir. Bu intizamın dövrü təsirinin məhsuldar modellərinin təhlili və sistemləşdirilməsi propedetikadan dizayn sahəsində mütəxəssislərin hazırlanması sistemində əsas kimi danışmağa imkan verir.

Adətən propedetika - hər bir peşə təhsili sistemində mövcud olan hər hansı intizamın daha dərin öyrənilməsindən sonra, qısa və ibtidai formada sistematik olaraq təqdim olunan giriş kursudur.

S.D. Kudryaşova N.N. Mitrofanova-nın fikirlərinə oxşar fikir irəli sürərək, tələbələrin peşə təhsilinin, eləcə də kompozisiyanın mühüm tərkib hissəsi kimi propedetikaya diqqət yetirilməsinin səbəbinə aydınlıq gətirir. O, yazır ki, “dizayner heç bir vizual modelə əsaslanmayan, abstrakt şəkildə öz əsərini yaradır. Dizaynerin texniki yaradıcılığından fərqli olaraq, bu, yayındırıcı məntiqi abstraksiya deyil, bədii şəkildə təşkil olunmuş harmonik bütöv bir kompozisiyadır. Formanı təbiətdən deyil, təsəvvürə görə yaradan dizaynerə “heç nədən” razılaşdırılmış bütöv quruluş kimi tikmək üçün müəyyən savad lazımdır. Dizaynerin belə spesifik peşəkar savadı kompozisiya nəzəriyyəsi hesab olunur”.

Beləliklə, propedetikanın məqsəd və vəzifələri tələbələrin yaradıcılıq potensialını aktivləşdirməklə, onlarda obrazlı-emosional qavramanı, kompozisiya

mədəniyyətini və intuisiyasını inkişaf etdirməklə və layihə məsələlərinin həlli üçün yaradıcı vasitə kimi xidmət göstərməklə reallaşdırılır. E.A.Rozenblum qeyd edir ki, “kompozisiyada bədii layihələndirmənin vasitəsi, dili və üsulu vardır”. Kompozisiya təliminin məzmununu layihənin fəaliyyətinin mənimsənilməsi üçün əsas kimi dizaynerə lazım olan bilik və bacarıqların kompleksini müəyyənləşdirir.

Kursun məzmununun öyrənilməsi zamanı tələbənin kompozisiya bacarıqları, peşə fəaliyyətinin struktur əsasını təşkil edən şəxsiyyətin xüsusiyyətləri inkişaf etdirilməlidir. Bunlara fəza təsəvvürü və fəza düşüncəsi (fəza əlamətlərinin və əlaqələrinin mücərrəd təhlili və sintezi), fəal praktik fəaliyyət zamanı formanın sensor analizi, fəza təsəvvürləri, yaradıcı məsələlərin yerinə yetirilməsi zamanı fəza obrazları ilə qeyri-iradi əməliyyat, həmçinin, rəng qabiliyyətləri və s. daxildir. Kursun məqsədi abstrakt obrazlı düşüncənin inkişafı, praktiki fəaliyyətin texniki vasitələrini qavramaqdır. Tələbələrdə sintezə yaradıcılıq bacarığının, dünyanın konkret-hissi formada realizə edilən bütöv vahid kimi görmə qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsi xüsusilə vacibdir. Bu olmadan layihələndirmə mümkün deyil.

Başlanğıc təhsilin əsas məsələsi tələbənin peşəkar gözü açıqlılığının inkişafı, obyektə xarakterik xüsusiyyətləri görmək, gördüklərinə qiymət vermək bacarığının inkişaf etdirilməsidir. Vizual təcrübənin yığılması düzgün özünəqiyməti inkişaf etdirmək və fəaliyyətin göstəricisi olaraq özünə kompozisiya məsələsi qoymaq qabiliyyətini inkişaf etdirmək, işə başlamadan əvvəl ideyanın həllinin əsasını “görmək” üçün lazımdır. Bu, xüsusilə, məqsədyönlü hərəkətlər üçün vacibdir.

Propedetika kursu təlim prosesinin intensivləşdirilməsində vacib rol oynayır. Lakin B.İ.Klubikov və T.M.Juravskaya qeyd edirlər ki, o, inkişaf edən praktik fəaliyyətin ehtiyacını əks etdirməklə daima korreksiya edilməlidir. Daha sonra müəlliflər o faktı qeyd edirlər ki, propedetika kursu o vaxt effektiv olur ki, əgər o tələbənin peşəkar dil və ustalıq qabiliyyətinin formalaşması və inkişaf etdirilməsi zamanı tədrisin ilk illərində təlimin ayrılmaz hissəsi olur. Bu halda propedetika kursu “dizaynerlərin peşə hazırlığının sementləşdirici vasitəsi kimi gələcək istiqamət üçün sistemdir”.

Y.V.Novikova dizaynerlərin mərhələli təlimini tədqiq edərək belə nəticəyə gəlir ki, çoxsəviyyəli dizayn təhsili çərçivəsində propedetika müxtəlif vəziyyətlərdə müxtəlif mürəkkəblikdə layihə məsələlərinin həllinə asanlıqla uyğunlaşmağa imkan verəcək bədii və konstruktiv formaəmələgəlmənin universal metodları və texnikalarına sahib olmaq imkanı verir. Propedetik yanaşma, onun fikrincə, peşəkar həllin formalaşdırılmasına yönəldilən təlimin ilkin mərhələsini ayırd edərək, dizayner fəaliyyətinin müasir tədrisi və bakalavr dərəcəsinə aid çoxsəviyyəli hazırlıq tələbləri arasında darlıq və “ixtisaslılıq” narazılıqlarını aradan qaldırmağa imkan verəcək. Lakin təlimin spesifikliyi xüsusi propedetik təlim metodlarının tətbiq edilməsini tələb edir.

Beləliklə, tələbənin dizayn təhsilində propedetikanın pədaqoji vəzifəsi fəza düşüncəsinin formalaşması və formaların plastikliyinin qəbul edilməsi bacarıqlarıdır; harmoniya və estetiklik hissinin formalaşması; problemin yaradıcı və qeyri-standart həllinin formalaşması; obrazlı və məkan təsəvvürünün formalaşması; vizual düşüncənin və məntiqin inkişafı; yaradıcı fərdi metodun emalı.

Tələbələrə müasir propedetik hazırlıqlarının dəyər yönümlülüüyü - peşəkarlığın əsasını təşkil edən keyfiyyətlərin formalaşmasıdır ki, bunlara yaradıcılıq axtarışına impuls verən formaların çoxobrazlılığının qəbulu qabiliyyəti, düşüncənin layihəliliyi və elastikliyi, vizual görüntülərlə işləmək bacarığı; yeni növ texnologiyaları və peşə fəaliyyətinin yollarını öyrənmək bacarığı aiddir.

Biz güman edirik ki, tələbə-dizaynerlərinin hazırlanması çərçivəsində propedetik yanaşma peşəkar layihə düşüncəsinin əsaslarını formalaşdırmağa imkan verəcək və bununla bərabər, gələcək ixtisaslaşma çərçivəsində peşə fəaliyyətinin tədrisinə rahat keçid təmin edəcək. Beləliklə, universitetdə tələbə-dizaynerlərin propedetik yanaşma əsasında hazırlığı effektiv olacaqdır.

2.2. Kompozisiya - propedevtikanın mərkəzi anlamı kimi

Əsas qanunun birinci tələbi belədir: “Hər bir əsər tamamlanmış, tam (bütöv) olmalı və onu dağıdan və ya ona ziddiyyət təşkil edən məzmunla malik funksional, bədii və ya konstruktiv mahiyyətli element və hissələrdən uzaq olmalıdır”. Əsas qanunun ikinci tələbi vahid kompozisiyanın quruluş sisteminin bütövlüyünün təmin olunmasından ibarətdir. Kompozisiyanın əsas və ikinci dərəcəli hissələrinin mühümlüyünü təyin etmək, çünki istənilən kompozisiya həmişə ayrı-ayrı hissələrdən təşkil olunur.

Qarşılıqlı razılaşma və tabeçilik harmonik birliyin yaranması üçün olduqca əhəmiyyətlidir. Əgər formulanı yaradıcılıq prosesinin son, yekun nəticəsi kimi nəzərdən keçirsək, görürük ki, elə kompozisiyanın özü bədii əsərlərin elə bir üsulu, qanunudur ki, onsuz formanın yaranmasını, yəni bədii əsərin bitməsinə həyata keçirmək mümkün deyildir.

Kompozisiya - bir tərəfdən, əvvəldən sona kimi incəsənət əsərinin yaranması üzrə yaradıcılıq prosesinin bitməsi, digər tərəfdən isə - əsərin məzmununun açılması vasitələrinin özünəməxsus kompleksidir və o, qanun, qayda əsasında niyyətin daha bütöv, tam şəkildə və ifadəli həllinə xidmət edir. Kompozisiyanın üç əsas tipini ayırmışlar:

- doldurulmuş mərkəzin kompozisiyası;
- bütöv səthin kompozisiyası;
- boşluğun (fasilənin) kompozisiyası və ya kompozisiya fasiləsi.

Doldurulmuş mərkəzin kompozisiyası dedikdə - fiqurların, formaların kompozisiyası başa düşülür. Onlar yerlərdə elə yerləşdirilmişlər ki, bütöv şəkildə və ya hissə-hissə təqdim olunaraq - nə çox, nə də az olmamaq şərtilə orada sərbəst yaşayır və təbii ki, öz xüsusi otağındakı kimi özlərini hiss edirlər.

Vərəqin format çərçivəsi onun hüdudlarında hökm sürən və istənilən vaxt daxil ola bilən məkanın dərinliyini xatırladır.

Bütöv səthin kompozisiyası - ornamentə malik kompozisiyadır. O, hətta formatın hüdudlarından kənarda da: parçalar, xalçalar və s. üzərində sərbəst

davam edir. Bu kompozisiya hər hansı bir eyninövlü faktura əsasında yaranmışdır və onun ayrı kompozisiya mərkəzi yoxdur.

Kompozisiya boşluğunun və ya kompozisiya fasiləsi - bu, fraqment halına salınmış kompozisiyadır və o elə kəsilmişdir ki, mərkəzdə fon və ya sadə ağ sahə yaransın, formaların özləri isə hərdən bir bizim çərçivəyə düşsünlər, yəni kompozisiya “cəmləşdirilən, sıxlaşdırılan” və ya “ora-bura qaçırılan” kompozisiya elementləri şəklində təşkil olunsun.

Kompozisiyanın hər üç tipində mərkəz kompozisiyasının ifadəliliyi və ya qeyri-ifadəliliyi həmişə hökm sürəcəkdir. O, sözün əsl mənasında, əsərin həndəsi mərkəzində və ya yuxarı, aşağı, ətraflarında (yanlarda) vərəqin düzbucaqlı, kvadrat və ya başqa formatında yerləşdirilə bilər.

Tamliq (bütövlük) kompozisiyanın əsas qanunu hesab edilir. O, bədii ədəbiyyatın elə bir hissinə əsaslanmışdır ki, bu ona əsas hissəsini bir baxışla və eyni zamanda qeyd etmək kimi imkanlar verir. Tamliq hissi ümumi formanın, detalların və hissələrin eyni ölçüsü üzrə haqlı məhdudiyyət kompozisiyasının köməyi ilə əldə olunur. Bu zaman hissələrin özü ümumi tamliqdan kənara çıxmır, artıq və lazımsız hesab olunmurlar. İstənilən bədii əsər tamlanmış, bütöv olmalı və onun mahiyyətinə zərər, ziddiyyət gətirməyən və onu dağılmağa qoymayan hissə və elementlərdən kənar olmalıdır.

Qarşılıqlı razılıq vahid kompozisiyanın harmonik yaranışı üçün onun bütün hissələrinin və təbəçiliklərinin mühüm əhəmiyyəti vardır.

İkiölçülü səthi kompozisiya yalnız iki koordinat daxilində xarakterizə olunur: üfüqi və şaquli koordinatlarda. İstənilən əsərin kompozisiyası özündə müxtəlif elementlərin birləşməsinə əks etdirir ki, bu elementlər də bütöv orqanizmdə vahid ideyanın olması ilə bağlıdırlar.

İstənilən elementin məkanda parçalanması, götürülməsi və ya dəyişilməsi vəziyyətləri yaranan kompozisiyanın bütövlüyünə xələl gətirmiş olar. Əgər təsvir bütöv bir baxışla əhatə olunursa və ayrı-ayrı hissələrə parçalanmırsa (ayrılırsa), deməli o tamliq təşkil edir. Lakin səth üzərindəki kompozisiya, bir qayda olaraq, fasiləsiz xətlərdən və bir-birinə keçən elementlərdən təşkil olunmamışdır, eyni

zamanda bu hər hansı bir lehimli an deyildir ki, bir-birinə qravitasiya edən elementlər arasında məkan boşluqları yaransın. Son nəticə etibarilə, kompozisiya - qarşılıqlı bağlılıqda, qarşılıqlı hərəkətdə olan elementlərin yekunlaşdırıcı sistemidir ki, bu sistem də, öz növbəsində, əsas elementin yaranmasının harmonik nisbətinin əsasında qurulmuşdur. Bu element kompozisiyanın mərkəzi adlandırılaraq, ya bir və ya bir neçə fiqurdan təşkil olunur, ya da bağlı məkan təsəvvürü yaradaraq, ayrılan elementin və təsvirin bütün elementlərinin görmə qabiliyyətini özündə əks etdirir. Frontal kompozisiya hər iki üfüqi və şaquli frontal koordinatların ona tabe olan dərinlik koordinatlarının inkişafı ilə xarakterizə edilir. Frontal kompozisiya tamaşaçı tərəfindən onun hərəkəti boyunca və ya ona olan istiqamətdə hiss edilir və kompozisiyanın digər növlərindən fərqli olaraq, vahid cəbhə təşkil edir. Düz vərəq üzərində çıxış edən kompozisiyalar, başqa sözlə desək, relyef, əks-relyef, bərelief və qorelyefi olanlar da frontal kompozisiyaya daxildirlər. Onlar tamaşaçı tərəfindən frontal şəkildə qəbul edilir və yan görünüşü tələb etmirlər. Relyef forma və kompozisiya quruluşunun işın və kölgələr, material fakturasının oyunu (oyulmuş və kovalı məhsullar, relyef qəlibləmə, rozetkalar və s.) hesabına aşkar edilməsinə şərait yaradır. Həcmli kompozisiya məkanda üç koordinat üzrə nisbi bərabər inkişafı özündə əks etdirir və tamaşaçı tərəfindən onun ətrafında olan hərəkət zamanı qəbul edilir. Həcmli kompozisiyaya üç ölçüyə malik (uzunluq, en və hündürlük) incəsənət əsərləri aid edilir, yəni əşyanın həcmi xarakterizə edən parametrlər (ölçülər). Kompozisiyanın bu tipi həmişə ətraf mühitlə qarşılıqlı əlaqədə olur və eyni bir əsərin ifadəliliyini ya artırır və yaxud da azalda bilər. Buna misal olaraq heykəltəraşlıq əsərlərini, xırda plastikanı, balaca arxitektura formalarını, bağ-bağça keramikası nümunələrini, faydalı məişət əşyalarının nümunələrini: bədii keramika, mebel, kostyum, nəqliyyat vasitələri, bir sözlə, dizaynın özündə əks etdirdiyi hər bir şeyi göstərmək olar.

Həcmli kompozisiya bizim gündəlik həyatımızda insanın həyat tərzini təmin etmək üçün funksional, faydalı və yüksək bədiiyyətə malik əşyaların yaranmasında mühüm rol oynayır. Həcmli kompozisiyalar simmetrik və assimetrik, dinamik və statik, müxtəlif miqyaslı və s. ola bilərlər. Kompozisiyada həcmli forma müəllifə

öz obrazını səmərəli şəkildə ifadə etməyə və çoxyönlü və çoxüzlü etməyə imkan verir. Məhz belə kompozisiyanı özünə tabe etmək və ya yaymaq, məqsədyönlü məkana qoymaq və yaxud da özündən asılı etmək üçün çox asandır. Məkan kompozisiyası elementlər - üzərində onları formalaşdıran yayılma sahəsi ilə xarakterizə edilir. Belə kompozisiyada tamaşaçı həmin məkanı təşkil edən elementləri deyil, məhz məkan həllinin əsas keyfiyyətlərini qəbul edərək qiymətləndirir, kompozisiyası dərin koordinatlara malik olan məkan kompozisiyası dərinlik-məkanlıq adlanır və məkanın inkişafının əsas istiqamətindəki hərəkəti ilə qəbul edilir. Belə kompozisiya dizaynerin yaradıcılıq imkanlarının yüksək mərhələsi hesab olunur.

Məkan kompozisiyası - daha mürəkkəb, eyni zamanda arxitektura təcrübəsində ən çox yayılmış kompozisiya növüdür. O özlüyündə incəsənət əsərinin dərinliyinə hərəkət zamanı qəbul edilən forma və elementlərin nisbətini əks etdirir və tamaşaçıya nəinki düz səthiliyin, həcmnin birləşməsi ilə, həm də onlar arasında, yəni məkanda fasilələr zamanı təsir edir.

Avtomobil və təyyarə insana nəhəng məkan kompozisiyalarının insan tələfindən qəbuluna imkan yaradır. Bununla bağlı stolun üzərində mürəkkəb və ya yazı dəsti, serviz və i.a. kiçik məkan kompozisiyalarının, irimiqyaslı kompozisiyalarda olduğu kimi, məsələlərinin nəzərdən keçirilməsini qarşıya məqsəd qoyur.

2.3. Tələbələrdə dizayner təfəkkürünün formalaşmasında kompozisiya qanunauyğunluqlarının rolu

Yuxarıda sadalanan hər hansı bir kompozisiya - incəsənət əsərinin quruluşudur. O, həmin kompozisiyanın əsas element və hissələrinin müəyyən sistem və ardıcılıqla yerləşdirilməsi, nümunələrin birləşdirilməsi və onların açılması üzrə bütün vasitələrin cəmini özündə əks etdirir.

Kompozisiya elmi fənn kimi ümumi qanunauyğunluqları öyrənərək, bədii əsərlər üzərindəki iş prosesində spesifik qəbul və vasitələrin tətbiqi yollarını açıqlayır. “İncəsənətdə kompozisiyaya can atmaq - eyniməkanlığı və eyni zamanlığı görmək və təsvir etmək, qəbul etmək deməkdir. Vizual görünüşün bütövlüyünü keçirmək kompozisiya hesab edilir”. (В.А. Фаворский. Время в искусстве. жур. ДИ. 22.1965).

Qrafik və plastik kompozisiyaların işi üzərində aparılan proses zamanı tələbələrin əsas diqqəti təkcə həmin kompozisiyanın ayrı-ayrı elementlərinə deyil, eyni zamandan onların vahid ansamblıda birləşməsi də böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Bu halda kompozisiya bədii əsərlərin birliyi, tamlığı, rəşional təşkilatçılığının vahid şəkildə yaranması vasitəsi hesab olunur.

Tələbələrdə dizaynla bağlı kompozisiyanın öyrədilməsinin məqsədi - funksional, konstruktiv və bədii-estetik qiymətli əşya formalarının lazımi təsdiqindən ibarətdir. Bədii layihələşdirmə istiqamətindəki kompozisiya axtarışı forma xüsusiyyətlərinin (səthi və ya həcmi) verilməsinə gətirib çıxarır. Bu da öz növbəsində, tamaşaçı üçün faydalı olan tələbələr tərəfindən harmonik effektlərin (təsirlərin) alınmasını təmin edir. Harmoniya yunan sözü olub, kompozisiya planında elementlərin hissələrinin və tamlığının incəliyi, əlaqəliliyi, mütənəsibliyi deməkdir.

Harmoniklik - kompozisiyanın “dadı”ndan asılı olmayan mühüm əlamətdir. Kompozisiyanın harmonik formasının elementin hissələri ilə əlaqəsi sübut edir ki, o, tam təkmilləşmiş, yığcam, tam və gözəl görsənir. Tələbələrə harmonik kompozisiyanın təşkilinin öyrədilməsi üzrə iki bədii üsul hökm sürür:

- bütün kompozisiyanın dominantı kimi ayrı-ayrı elementlərin (hissələrin) üzərində nəzərin cəmləndirilməsi və digərlərinin onlara nisbətdə (münasibətdə) qəbul edilməsi.;

- kompozisiyanın elementlərinin ayrılmaması şərti ilə, tam halda görünüşü. Bu zaman istənilən detal və hissələr tamlığa tabe olmalıdır və onlar həmin vaxt öz müstəqilliklərini itirirlər. Belə kompozisiyada nə əsas, nə də ikinci dərəcəlilik yoxdur. Bu - vahid tam ansamblıdır.

Harmonik kompozisiyada daha tez-tez işlədilən ritmdir. Ritm - çox müxtəlif elementlərin formalarının onların yerləşmə birliyi. Ritm əsasındakı harmoniya kompozisiyada qanunauyğun şəkildə quruluşu nəzərdə tutur. Ritmin vacib əlamətlərindən biri elementlərin formalarının təkrarlanmasını və onlar arasında məsafənin olmasını xarakterizə edir. Bərabər elementlərin eyni məsafə (interval) arasında təkrarlanmasına əsaslanan ritm - metrik ritm adlanır. Metrik qaydalar sadə və mürəkkəb ola bilər. Metrik qaydaların elementlərinin bütün hallarda təkrarı kompozisiyanın formalarının dərk edilməsini asanlaşdırır, onu daha dəqiq və aydın edir. Bu baxımdan tələbələrdə dizayner təfəkkürünün formalaşmasında metrik qaydaların formalaşdırılması da əhəmiyyət kəsb edir.

Ritmik qaydalar metrik qaydalara nisbətən daha mürəkkəbdirlər. Onlar qeyri-bərabər xüsusiyyət dəyişikliyinə əsaslanırlar. Bu dəyişikliklər elementlərə aid olduğu kimi, həm də onlar arasındakı məsafəyə (intervala) də aiddirlər. Kompozisiyada ritmik qaydalar aşağıda göstərilən zaman meydana çıxır:

- bərabər elementlərin onlar arasındakı məsafənin (intervalın) dəyişikliyi ilə növbələşməsi, yəni məsafənin dəyişilməsi zamanı elementlərin ölçüsü saxlanılır;

- növbələşən elementlərin ölçülərinin dəyişilməsi zamanı onlar arasında bərabər məsafənin saxlanması, yəni daimi məsafələr zamanı elementlərin çoxalması və ya azalması özünü büruzə verir;

- onlar arasında element və intervalların ölçülərinin dəyişilməsi;

- radial tənzimləmə zamanı element və intervalların artması və ya azalması;

- proqnoza əsaslanaraq dinamik ritmik qaydalar;

Ritm hər hansı bir qanunauyğunluq və ya əşyanın forması, rəngi, fakturası və yaxud da elementlər arasındakı məsafə dəyişdiyi zaman sadəcə hesab edilir; əgər dəyişiklik bir neçə parametrlə əsasında baş verərsə, belə ritm mürəkkəb ritm adlanır.

Məsələn, formanın konfigurasiyası, rəngin zənginliyi, elementlər arasında məsafənin dəyişməsi və s. kimi hallarda bu baş verir. Ritm kompozisiyanı təkcə zənginləşdirmir, eyni zamanda onun təşkilinə kömək edir.

Ritmsiz nəinki səthi kompozisiyada, eyni zamanda məkan, həcm kompozisiyalarında da keçinmək qeyri-mümkündür. Metrik və ritmik element sıralarının istiqamətli yerləşməsi müxtəlif cür ola bilər: üfüqi, şaquli, radial, diaqonal, kombinə edilmiş ola bilər. Tələbələrdə dizayner təfəkkürünün formalaşdırılmasında ritm, ritmik qaydaların formalaşdırılması dizayn təliminin tərkib hissəsini təşkil edir.

Elementlərin xüsusiyyət və keyfiyyətlərinin, yəni rəng, tonallıq, həcm, ölçü, istiqamət, onlar arasındakı əksinlik onlara kompozisiyanın kəskinliyini və ifadəliliyini verir. Ritmik kompozisiyadakı təşkilati rolundan başqa, tamaşaçı dinamikasını da yaratmaq xüsusiyyətinə malikdir.

Elementlərin forma dinamikasının tamaşaçı tərəfindən qəbulu (dərək edilməsi) onun (tamaşaçının) diqqətinin element formalarının artırılması və ya azaldılmasına fikir verilməsi ilə əlaqədardır. Hərəkət tezlikli, hamar və kəskin, dəyişkən ola bilər. Ritmdən danışarkən, motivin və ritmin birliyindən yaranan ornamentə xüsusi diqqət yetirmək lazımdır. Ornament kompozisiyasında ritm mühüm prosesləri əks etdirən kompozisiya olmaqla, təbiətdə, dünyada, kosmosda olduğu kimi, hazırda bədii yaradıcılıqda da sərvətə çevrilmişdir.

İnsan əsas harmonik vasitələrdən biri hesab olunan ritmin köməyi ilə təbiətdə analoqu olmayan, çox mürəkkəb ifadə kompozisiyalarının haranmasını öyrənmişdir.

Ritmik qanunauyğunluğun təbiətdə, incəsənətdə, dizaynda tez-tez yaranması simmetriya sayılır. Eyni elementlər fiqurları və hər hansı bir nöqtəyə, oxu və ya səthi nisbətində eyni yerləşdirilərək simmetrik hesab olunurlar.

Simmetriya anlayışı yunan dilində “simmetriya” - harmoniya, eyni ölçü deməkdir. Bu qanunauyğunluq bərabər yerləşən frontal (səthi) və ya həcm və məkan kompozisiyalarının bir-birinə nisbətdə kompozisiyasıdır.

Bu zaman eyni dedikdə həm birgə, həm də ayna kimi bərabər hissələr başa düşülür. Fiqurun mərkəzi, oxu ətrafında dönməsi və ya səthi zamanı simmetrik elementlər bütövlükdə bir-biri ilə əlaqələndirilir. Simmetrik kompozisiya həmişə statik düzümlüyün, bitkinliyin və bərabərliyin yaradılmasını özündə əks etdirir.

Buna görə də simmetrik kompozisiyanı assimetrik kompozisiyaya nisbətən bərabərləşdirmək daha asan başa gəlir. Simmetrik kompozisiyaların xüsusi müxtəlifliyi - ornamentdir (naxışdır). Ox üzrə motivlərin translyasiyası zamanı müəyyən ölçülü bütün naxış (ornament) elementləri bir-birilə əlaqələndirilir. Naxışlar xətti-təkrarlayıcı, dama-dama-təkrarlayıcı, dairəvi, monotəkrarlayıcı ola bilər.

Simmetriya istənilən kompozisiyanın əsas, mühüm vahid əldə olunma vasitəsi və bədii ifadəlilik hesab olunur. Lakin simmetriya ilə yanaşı, assimetriya da geniş tətbiq olunur, yəni simmetrik elementləri olmayan elementlərin əlaqəsi və yerləşməsi zamanı istifadə edilir.

Assimetrik kompozisiya daxili formal təcriddən azad olmaqla, dizayner, rəssamlar üçün nümunəvi-assosiativ xülyaların, ideyaların (fantaziyaların) geniş imkanlarını açır və o, tamaşaçının nəzərini kompozisiyanın quruluşunun dinamikliyinə yönəldərək, onun hərəkətə olan gizli qabiliyyətini aşkara çıxarır. Mürəkkəb kompozisiyalarda simmetrik element qrupları assimetrik qruplarla əlaqələndirilə bilər. Ayna (güzgü) simmetriyasından əlavə, mərkəzi-ox və ya dairəvi simmetriya da mövcuddur. Onun xətti, oxun öz ətrafında tam dönməsi zamanı, element hissələrinin tam bir-birilə əlaqələndirilməsini özündə əks etdirir. Belə simmetriyaya nümunə olaraq çevrə və ya kvadrat şəklində yazılan ornament (naxış) kompozisiyalarının müxtəlifliyi təşkil edir.

Helikal simmetriya və ya vint simmetriyasının spiralı - simmetriyanın növüdür. O, ox ətrafında elementlərin fırlanması vasitələri və eyni zamanda bu ox ətrafında hərəkət edir.

Əgər kvadratın bir hissəsini qara rənglə, digər hissəsini isə ağ rənglə rəngləsək, onda biz assimetrik forma əldə etmiş olarıq.

Antisimetriya - qütb və kontrast (əks) xüsusiyyətlərə malik simmetriyadır. Antisimetrik kompozisiya simmetriya elementlərindən məhrumdur. Bu kompozisiyanın məqsədi və yekunu müxtəlif fraqment və əks formalar arasında tamaşaçı bərabərliyinin yaranması ilə əldə olunur.

Təşkilati formalardan sayılan daha bir növ dissimetriya adlanır. Dissimetriya - nüanslı, simmetriyadan çox cüzi, demək olar ki, gözə çarpmayan dərəcədə aralanmışdır və detalların assimetriyasında və ya onların yerləşdirilmə formasında meydana çıxaraq, ümumilikdə götürdükdə simmetrik hesab olunur. Dissimetriyadan bədii vasitə kimi istifadə edərək “ölmüş” kompozisiyanın müxtəlif detallarının yaranmasına imkan verir.

Simmetrik kompozisiyalarda say nisbətinin ton və rəng ləkələrinin sağ və sol, yuxarı və aşağı hissələrinin yaradıcılığı bərabər olmalıdır. Əgər bir hissə rəqəmdə əks ləkə digərinə nisbətən çoxdursa, digər hissədə də həmin ləkənin sayını artırmaq lazımdır. Ya da ki, birincidəkinin rəng tonunu bir qədər azaltmaq məsləhət görülür.

Burada əşyaların cizgilərini və ya elementlərini dəyişdirərək, əks (kontrast) münasibətlərin perimetrini artırmaq lazımdır. Simmetrik tarazlıq (bərabərlik) iki xüsusiyyəti ilə nəzəri cəlb edir: statistik və dinamik. Statik tarazlıq element fiqurlarının səthdə nisbi üfüqi və şaquli ox fəormatı kompozisiyasını, dinamik tarazlığını - assimetrik olaraq səthdə element fiqurlarının yerləşməsinə, yəni sağa, sola, yuxarı və aşağı hərəkətini öyrənir.

Məsələn, səth üzərində sol hissədə iri fiqurun sağ kompozisiya hissəsi üzrə əks elementlərini tarazlaşdırır. Göründüyü kimi, tələbələrdə dizayner təfəkkürünün formalaşdırılmasında simmetriyanın öyrədilməsi də peşəyə yiyələnməyə şərait yaradır. Kompozisiya quruluşunun vasitələri: statik və dinamik quruluşlar harmonik formanın təşkilində kömək göstərən əsas cəhətlərdən biridir. Statika özlüyündə rahatlıq, davamlılıq və hərəkətsizliyi onun həndəsi və plastik əsasında

əks etdirmək xüsusiyyətinə malikdir. Dinamika fəal hərəkət, inkişaf, dəyişiklik, yəni statikanın əksi olan bütün cəhətləri özündə cəmləşdirmişdir.

Statiklik və dinamiklik kompozisiyada həminə nisbidir, bu və ya digər mənada onlar bir əsərdə eyni vaxtda və ya da ayrı-ayrılıqda iştirak edirlər. Layihələşdirmə zamanı dizaynerdən bu keyfiyyətlərdən hansının daha üstün olmasını nəzərə almaq tələb olunur.

Harmoniyanın ritm, simmetriya, statik, dinamik vasitələri ilə yanaşı əks, nüans, şəxsiyyət kimi vasitələri də mövcuddur. - incəsənətdə bədii ifadəliyin yaranmasının ən incə vasitələrindən biridir. Onlar oxşar və ya fərqli material-səthi və məkanlılıqda müxtəlif hissə və elementlərin xarakteristikasının aşkar olunmasını təsdiq edir. Bu kompozisiyalar eynicinsli forma keyfiyyətlərində əlaqələrin qiymətləndirilməsini təqdim edir: ölçülər, nisbətlər, rənglər, faktura və i.a. Əksiklik və nüans - harmoniyanın qarşılıqlı tamamlama vasitələri olmaqla, demək olar ki, əksər vaxt bir-birindən ayrı mövcud ola bilmirlər. Əgər əksiklik - bu iki eynicinsli xüsusiyyət və ya maksimal dəyişiklik keyfiyyətlərinin ixtiraçı vasitələrdirsə, onda nüans - bunun daha zəif ifadə olunmuş müxtəlif, böyük olmayan (yüngül) sapma, tədrici keçid və ya ixtiraçılıq vasitələrinin keyfiyyətinin minimal dəyişdirilməsidir.

Nüans və əksiklik əsərin element və hissələri arasında fərqli dərəcə və xarakterin olmasını göstərir. Nüans münasibətlər öz formasına, tonuna, rənginə, fakturasına, həcminə, ölçüsünə görə formanı rənglərin çalarlığına görə zənginləşdirirlər. Əks münasibətlər isə əsas elementlərin əksinə yönələrək formanın inkişafının hərəkət stimuluna çevrilirlər. Əksiklik və nüans bir-birlərini tamamlayır və zənginləşdirirlər, əksiklik nüansı qabarıq şəkildə verərək oyunu aydınlaşdırır, aşkar edir; nüans isə əksikliyi yumşaldır, tamamlayır. Nüans ifadənin müstəqil vasitəsi kimi də xidmət edə bilər. Bundan fərqli olaraq bədii yaradıcılıq bütövlükdə nüans münasibətində qurularaq, rəng sxeminin yaxınlaşdırılmasına gətirib çıxarır.

Əksiklik, birinci növbədə, əşyanın və məkanın bir-birinə qarşı toqquşmasında, həcm və sıxlığında özünü göstərir, sonra isə əşyalar, ləkələr,

xətlərin ölçüsü, forma, rəng, hərəkətin istiqaməti boyu və forma elementlərinin digər yaranmalarında özünü göstərir. Kontrastın harmoniyanın vasitəsi kimi iştirakı üçün ona bir cüt təşkil etmək lazımdır, onda müqayisə üçün imkanlar yaranar.

Nümunə üçün, böyük və kiçik, dairəvi və kvadrat, ağ və qara, həmar və kobud, yumşaq və bərk, ağır və yüngül və i.a. əksiklikləri (ziddiyyəti) misal çəkmək olar. Burada yaranan gündən ağ və qara, yaşıl və qırmızı, böyük və kiçik kimi müqayisələrdən istifadə olunur. Buna görə də harmonik kompozisiyanın çox mühüm anlarından biri qarşılıqlı münasibətdir. Əgər kompozisiyada elementlərin ölçülər, forma, rəng və digər xüsusiyyətlərə görə tam oxşarlığı varsa, onda burada söhbət şəxsiyyətdən gedir.

Şəxsiyyət - eyniköklü xüsusiyyətlərin üst-üstə düşməsidir.

Şəxsiyyət prinsipi ən qədim qarşılıqlı münasibət elementlərindən hesab olunaraq qədim qanunlara istinad edir. Bu elementlərdən nə vaxtsa yaşayış binalarının inşasında istifadə edirdilər.

Şəxsiyyət elementlərinin ağac gövdəsi şəklində materialları ta qədimdən müxtəlif növlü yaşayış məkanlarının məhdudiyyətinə xidmət edirdi. Şəxsiyyət öz forma və böyüklüyünə görə daş blok, kərpic, panel, pəncərədir.

Bu prinsipin əsasında metrik və bir neçə başqa ritmik cərgələrin quruluşu əsasındadır. Şəxsiyyət prinsipi modul sistemlərinin quruluşunun ornament (naxışlı) kompozisiyalarının yerləşdirilməsini nəzərdə tutur. Əksiklik, nüans və şəxsiyyət kimi prinsipləri kəmiyyət-keyfiyyət kateqoriyası adlandırırlar. Çünki onlar yeni keyfiyyətə keçid və forma müxtəlifliyinin kəmiyyət dəyişdiricisi kimi mürəkkəb prosesi ifadə edir. Onlar bütöv kompozisiyanın tamlığını yaradaraq onun istiqamətverici rolunu, formasına aydınlaşdırırlar.

Yuxarıda deyilənləri nəzərə alaraq, belə qərara gəlinir ki, əksiklik, nüans və şəxsiyyət rəssama onu rıqqətə gətirən bədii obrazları təqdim edirlər. Bu baxımdan yuxarıda deyilənlərin tələbələrə dizayner təfəkküründə rolu olduğunu deyə bilərik. Bir vasitənin digərindən dominik asılılığı müxtəlif assosiasiyaların və bədii nümunələrin bəzi xüsusiyyətlərini nəzərdən keçirmək lazımdır.

BÖLMƏ III. DİZAYNDA LAYİHƏLƏNDİRİLMƏNİN VƏ PROPEDEVTKANIN QARŞILIQLI ƏLAQƏLƏRİ PRİNSİPLƏRİ

3.1. Dizayn propedevtikasında bədii kompozisiya forma yaradılmasının əsasları

Yüksək peşəkarlıq səlahiyyətinə malik ixtisasçıların hazırlanması cəmiyyətin yeni sosial-iqtisadi tələblər sahəsində müasir peşə təhsilinin aktual problemlərindən biri hesab edilir.

Tələbə-dizaynerlərin hazırlığına səlahiyyətli yanaşma, onların peşə aləmində müasir tələblər şəraitində dizayn sahəsində müvəffəqiyyətli peşəkarlığının həyata keçirilməsinin formalaşdırılmasına yönəlmişdir. Və bu istiqamət peşəkar səlahiyyətlərin formalaşmasından ibarət olaraq, tələbələr tərəfindən nəzəri və praktik tədris materialının müəyyən edilmiş sistem prosesində həyata keçirilməsinə şərait yaradır.

Dizaynda peşəkar səlahiyyəti dedikdə - bədii-layihə fəaliyyətində praktik bacarıq və vərdişlərin uğurla tətbiq edilməsi qabiliyyəti, peşəkar təcrübəsi, bədii-nəzəri biliklər vəhdəti əsasında kompleks peşəkarlıq məsələlərinin (vəzifələrinin) müvəffəqiyyətlə gələcək dizayner tərəfindən yerinə yetirilməsi qabiliyyətidir.

Dizayn sahəsindəki peşəkar hazırlığın fundamental əsası bədii-kompozisiya hazırlığının nəzəriyyəsi sayılır və bu hazırlıq dizaynda kompozisiya təliminin məzmununu təyin edir.

Kompozisiya nəzəriyyəsi dizayner layihəsinin mühüm əsasını təşkil edir. Çünki o, dizaynda forma quruluşunun qanunauyğunluqlarını və onun obyektlərinin bütövlüyünün harmonik əldə edilməsini özündə əks etdirir.

Dizayn sahəsində səlahiyyətli peşəkarların hazırlanmasında kompozit hazırlığının nəzəri əsaslarının təyin edilməsi üçün bizim tərəfimizdən elmi materiallar, kompozisiya ilə bağlı artıq bu gün geniş miqyasda yerinə yetirilmiş nəzəri və praktik işlər diqqətlə nəzərdən keçirilmişdir. Kompozisiyanın ayrı-ayrı məsələləri üzrə sual və problemlərin bədii layihələşdirmədə nəzəri və metodiki işləmələri alimlərin bu sahədəki əsərlərində öz əksini tapmışdır.

Q.B.Minervinin, B.V.Neşumovun, Y.S.Somovun kompozisiya sahəsində sənaye məhsulları və bədii dizaynla bağlı tədris-metodiki nəşrləri və məqalələri bu sahədəki ilk əsərlər hesab edilir. Bu alimlər dizaynda kompozisiya kateqoriyalarının tədqiqi ilə məşğul olmuşlar.

Kompozisiya qanunauyğunluqlarının mahiyyəti A.D.Qonçarov, A.S.Kotlyarov, Q.İ.Panksenov tərəfindən də nəzərdən keçirilmişdir. Eyni zamanda A.A.Bartaşeviç, İ.B.Vetrova, A.Y.Qolubeva, A.P.Yermolayev, K.K.Kryuçkov, V.İ.Lesnyak, E.İ.Ruzovanın, V.B.Ustinin, O.V.Çernişevin və başqalarının əsərləri dizayn sahəsindəki fundamental müasir əsərlər sayılır.

Kompozisiya nəzəriyyəsinin tədqiqatçıları aşağıda qeyd olunanları kompozisiya qanunauyğunluğuna daxil edirlər: kompozisiyanın prinsipləri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan və onların köməyi ilə həyata keçirilən birlik, tabe olmaq, bərabərlik, görkəmin dəyişməsi, ölçü məsələləri qanunu.

A.P.Kudin, B.F.Lomov, A.A.Mitkinə görə, “birlik qanunu funksional və struktur prinsiplərin köməyi ilə; tabe olmaq qanunu miqyaslı və əks prinsiplərin köməyi ilə açılır; bərabərlik qanunu simmetriklik və tektoniklik prinsiplərinin köməyi ilə həyata keçirilir; görkəmin dəyişməsi qanunu - plastiklik və tonallıq prinsipləri əsasında; ölçü məsələləri qanunu ritmik və proporsionallıq prinsipləri əsasında yerinə yetirilir”.

Kompozisiya qanunlarına alimlər eyni zamanda yenilik qanununu da daxil edirlər ki, bu da kompozisiyaların yeni bədii - məzmunlu, təkrarolunmazlığında özünü göstərir.

Yenilik tamaşaçının diqqətini özünə cəlb etmək və saxlamaq qabiliyyətinə malikdir. O, bununla da tamaşaçıda yeni obyektə olan marağı yaradır və dizayn obyektlərinə verilən əsas tələblərdən biri kimi çıxış edir.

Kompozisiyanın qanun və prinsipləri kompozisiyanın vasitələrinin köməyi ilə açılır. Bu zaman, V.B.Ustinin qeyd etdiyi kimi, bu və ya digər kompozisiya məsələlərinin həllində istifadə olunan bədii vasitələr “kompozisiyaların ifadəliliyinin maksimum əldə edilməsinə” sərf olunmalıdır.

İfadəlilik kompozisiyanın emosional keyfiyyəti kimi təyin olunaraq, əsərlərin məzmun və forma uyğunluğunun optimal əldə olunmasına yönəldilməlidir.

Dizayn əsərlərinin bədii ifadəliliyi kompozisiya vasitələrinin köməyi ilə əldə olunur. Onları, şərti olaraq, kompozisiyanın bədii vasitələrinə (qrafik və plastik) və kompozisiya quruluşunun harmonik vasitələrinə bölmək olar.

Bədii vasitələrə aşağıdakılar daxildir: nöqtə, xətt, ləkə, rəng, tərkib, faktura, relyef, düz, həcm, ətraf (yer), material, işıq.

Harmonik vasitələrə - kontrastlıq (ziddiyyət) və nüanslar, statik və dinamik, metr və ritm, nisbət, məşab daxildir.

Kompozisiyanın əsas qanunlarının, prinsiplərinin və vasitələrinin bilgisi onların bədii-yaradıcılıq və layihə fəaliyyətində effektiv tətbiqinə və şüurlu istifadəsinə imkanlar yaradır.

Bu da onların dizayn sahəsindəki peşəkar hazırlığının əhəmiyyətini daha da artırır. Bununla bağlı dizaynda əsas kompozisiya vasitələrinin, prinsiplərinin və qanunlarının zəruriliyini nəzərdən keçirmək lazımdır.

Kompozisiya sahəsində tədqiqatçılar eyni zamanda əsərlərin müəyyən bədii niyyət və ideyalarının açıqlanmasına yönəldilmiş təsviri prinsipi də əsas tuturlar.

Dizaynda təsvirilik prinsipi bədiiyin və utilitarlığın vəhdətində müəyyən edilir, yəni dizayn məhsulunun təyininə uyğunluğu əsas götürülür.

Təsvirilik prinsipi formanı (yəni zahiri forma nəzərdə tutulur) zənginləşdirərək, onun mənəvi məzmunla doldurur. Dizaynda təsviriliyin əsas funksiyası dizayn obyektinin emosional-estetik təsirinin potensial istehlakçıya təsir edərək, onun diqqətinin dizayn məhsuluna olan marağa cəlb olunmasından və bunun əsasında formalaşmasından ibarətdir.

Forma daxilində obrazın parlaqlığının və dərinliyinin açılması bədii-utilitar formanın ifadəliliyinin dərəcəsindən asılıdır. Həmin prinsipin həyata keçirilməsinin əsas vasitələri isə: qarşılıqlı ziddiyyət (kontrast), nüans, miqyas, rəng, plastika, nisbətlərdir ki, bunların da mahiyyəti yuxarıda açıqlanmışdır.

Qanun və prinsiplərdən başqa, kompozisiyanın qaydalarını da müəyyən edirlər. Bu qaydalar, qanunlar kimi, o qədər də davamlı deyildirlər və dəyişə bilirlər. Onların funksiyası (vəzifəsi) dizayn məhsulunun xarakterinin verilməsindən ibarətdir. Kompozisiya mərkəzinin mövcudluğu (dominant) - kompozisiyanın qaydası hesab olunur. O, aydın ifadə olunmuş fokus zonasının təyin edilməsinə xidmət edir və bu zaman bu kompozisiya sahəsinə diqqətin (nəzərlərin) yönəldilməsi məqsədini daşıyır.

Kompozisiya mərkəzi “niyyət mərkəzi sayılaraq, ora ikinci dərəcəli elementlərin tabe olunmasını tələb edir və bunun üçün kompozisiyanın tamaşaçıya ümumi təsirini daha da gücləndirir”.

Kompozisiya mərkəzi, kompozisiya vasitələrinin köməyi ilə - formanı görmə qabiliyyətinin əlamətləri ilə ayrıla bilər.

Q.B.Minervin, B.V.Neşumov formanın kompozisiya xüsusiyyətlərinə həndəsi görünüş, məkandakı mövqeni, həcm, kütlə, ton, faktura və teksturanı aid edir. Həndəsi görünüş formanın konfigurasiyası ilə; həcm - kompozisiyanın elementlərinin ölçüsü ilə; məkandakı mövqeyi - məkan oxuna nisbəti ilə; kütlə - məkanı həndəsi forması ilə dolduran materialın sayı ilə; faktura - forma üzərinin xarakteri ilə; tekstura (tərkibi) - onun təbii quruluşunun şərtiliyinin material quruluşu ilə xarakterizə olunur.

Obyektə bu və ya digər xüsusiyyətlərin verilməsini dizayner harmonik və ifadəli etmək qabiliyyətinə malikdir. Beləliklə, kompozisiya nəzəriyyəsi üzrə elmi-metodiki əsərlərin analizi (tədqiqi) kompozisiyanın əsas qanunauyğunluqlarının mahiyyətini ayırd etməyə və təyin etməyə imkan verdi.

Rus və qazax “Dizayn” hazırlığı istiqamətində təhsil standartlarının nəzərdən keçirilməsi səlahiyyətlərinə bizim tərəfimizdən baxış keçirilmişdir.

Standartlara uyğun olaraq, gələcək dizayner peşəkarlığa və xüsusi səlahiyyətlərə malik olmalıdır. Bu xüsusiyyətlər dizaynerdə kompozisiyaların tədrisi zamanı formalaşır və dizayner layihələşdirilməsi sahəsində peşəkar vəzifələrin (məsələlərin) yerinə yetirilməsinə (həll olunmasına) imkan verir.

Bu elə səlahiyyətlərdir ki, onlara: bədii ideyaların ifadə vasitəsinin kompozisiyasından istifadə; qrafik dizayn və maketləşdirmə kimi kompozisiyaların vasitələrindən istifadə qabiliyyəti; üslub birliyinin təminatı üçün kompozisiya vasitələrinin istifadə olunması qabiliyyəti; layihələşdirmə prosesində kompozisiyanın forma yaradan vasitələrinin qanunlarından istifadə etmək qabiliyyəti; dizaynda bədii obrazın yaradılması üçün kompozisiyanın metod və vasitələrindən istifadə etmək qabiliyyəti; ümumiləşdirmə, tədqiq etmək (analiz etmək), informasiyanın qəbulu, məqsədin qoyulduğu və ona çatmaq üçün yolların seçilməsi qabiliyyəti; dizayn-layihələrin yerinə yetirilməsi məsələsinin və ya yanaşmaların həlli vəzifələrinin lazımı toplusunun sintez etmək qabiliyyəti; dizayn məsələlərinin həlli üçün yaradıcılıq yanaşmasının konseptual əsasında layihə ideyasının işlənilib hazırlanması (yaradılması) qabiliyyəti; kompleks və sistemlərin forma, quruluş harmonluğunun lazımı qəbulu, kompozisiya məsələlərinin funksional kompleksi; əşya, mal, sənaye nümunələrinin, obyektlərin tikinti qabiliyyətinin və s. aiddir.

Peşəkar və xüsusi səlahiyyətlərin alınması dərəcəsinin təyini nəzarət-qiymətləndirmə vasitələrinin (xüsusi terminlər, tapşırıqlar, layihələr) tətbiqi ilə həyata keçirilir. Bunlar kompozisiya sahəsində biliklərin mənimsənilməsi, bacarıqların əldə olunması, vərdişlərin və formalaşma qabiliyyətinin inkişafı ilə özünü büruzə verir.

Peşəkar səlahiyyətlərin mənimsənilməsi nəticəsində gələcəyin dizayneri kompozisiyanın nəzəriyyəsini dərinlən bilməlidir. Çünki bu kompozisiya nəzəriyyəsi yuxarıda qeyd etdiyimiz əsas qanunauyğunluqlardır. Bu qaydalar, prinsiplər, kompozisiyanın növləri, formanın xüsusiyyətləri, kompozisiyanın quruluşunun bədii ifadəli vasitələri; bədii formanın harmonik vasitələri; kompozisiyalı metod və üsulları gələcəyin dizayneri dərinlən bilməli və onlara sözsüz əməl etməlidir.

Kompozisiyanın nəzəriyyəsinin gələcək dizayner tərəfindən tam mənimsənilməsi nəticəsində o, kompozisiyanın bədii quruluş vasitələrini fərqləndirərək, eyni zamanda bədii formanın harmonik vasitələrindən bacarıqla

istifadə etmək qabiliyyətinə nail olur. Gələcək dizayner rasional olaraq əsaslandırılmış formalar yaratmağı bacarmalıdır ki, bu formalar öz parlaqlığı, gözəl təəssürat bağışlamağı və obraza məxsus xarakterik cizgiləri ifadə etməyi ilə həyata keçirilsin. O, bədii-yaradıcılıq niyyəti verən maketləri yaratmalı; yaradıcılıq fikirlərinin (niyyətlərinin) yerinə yetirilməsi üçün layihənin verilməsi texnikasını rasional olaraq seçməlidir.

Eyni zamanda gələcək dizayner formayarıdan kompozisiya vərdişlərinə, kompozisiyanın yaradılması vərdişlərinə; ifadəli kompozisiyanın quruluşu vərdişlərinə; formanın qrafik və plastik modelin vasitə, üsul və metodlarını; üslub, rəngin dəyişdirilməsi vərdişlərinə də yiyələnəlməlidir.

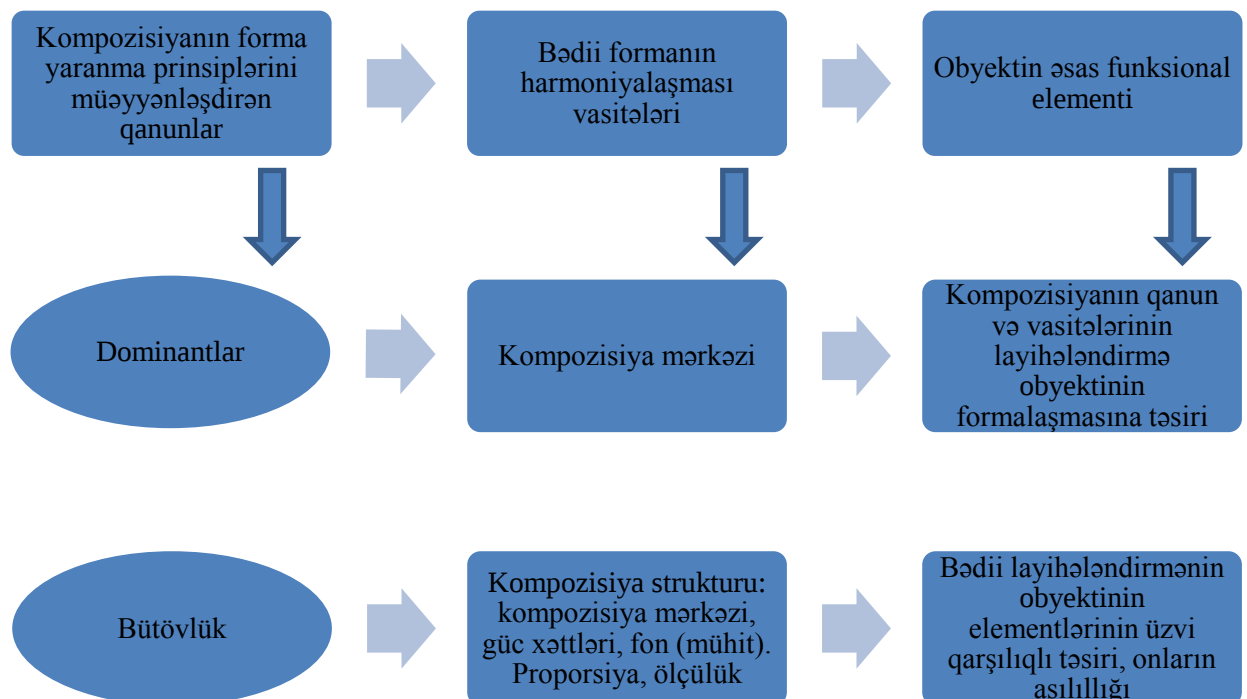
Beləliklə, belə nəticəyə gəlmək olar ki, kompozisiyanın nəzəriyyəsi tələbə-dizaynerlərin peşəkar səlahiyyətinin yaranması əsasında yerinə yetirilir. Çünki kompozisiyanın öyrənilməsi zamanı təlim keçənlər dizaynda kompozisiyanın əsaslarını, kompozisiya vasitə, üsul və metodlarının tipini, onların qarşılıqlı əlaqəsini bilməli, eyni zamanda peşəkar fəaliyyətlərində layihə məsələlərinin əsas tiplərini həll etmək bacarığına malik olmalıdırlar.

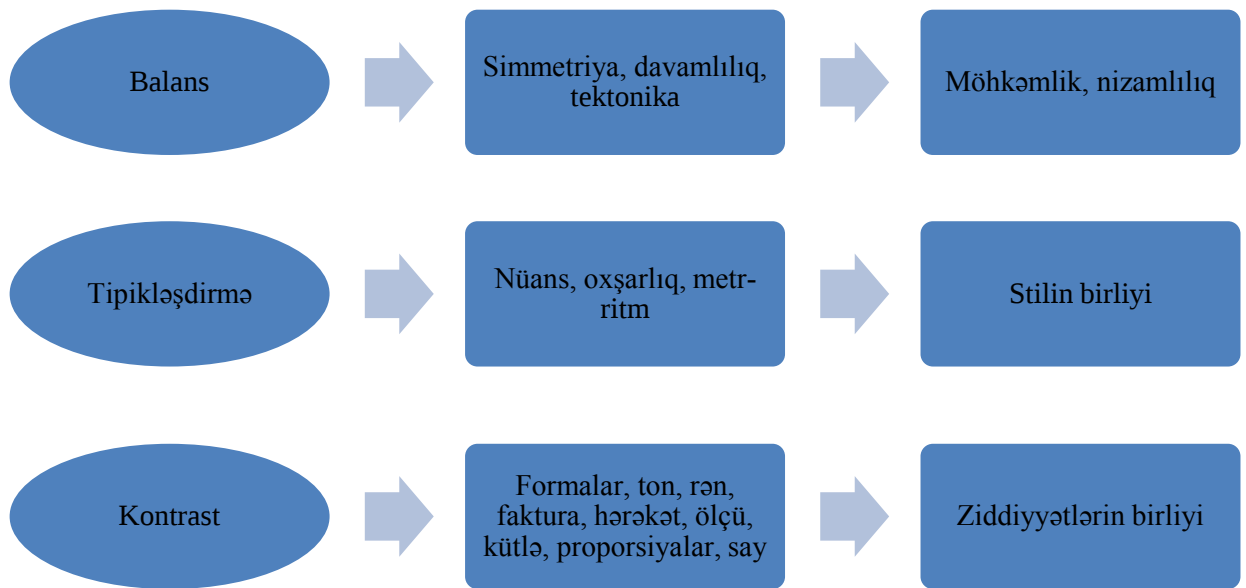
3.2. Propedevitikanın üsul və vasitələrinin forma yaranmanın yaradıcı proseslərinə təsiri

Formanın təşkili forma yaratma prinsiplərini təyin edən qanunlar üzrə və kompozisiyanın vasitələri ilə təşkil olunur. Bundan əlavə, kompozisiyanın nəzəri əsaslarını təhlil edən və praktiki təlimin metodlarını təklif edən mövcud vəsaitlərin nəzərə alınması ilə yaranan və daim inkişaf edən sistemi açıqlamaq, onun formalaşmasındakı qanunauyğunluqları tapmaq, onun xüsusiyyətlərini aşkar etmək və beləliklə də, strukturda qarşılıqlı əlaqə sistemini qurmaq olar: “Propedevtika - bədii layihələşdirmə deməkdir”. (Cədvəl.1).

Cədvəl 1.

Kompozisiyanın qanunlarının və bədii formanın uyğunlaşdırılması vasitələrinin layihələşdirmə obyektlərinin formalaşmasına təsiri

Kompozisiyanın fəaliyyət göstərən qanunlarını və bədii formanın uyğunlaşdırılması vasitələrini təyin etmək və onlardan layihələşdirmə obyektlərinin formalaşması zamanı istifadə etmək.

Daha sonra layihələşdiricinin kompozisiya hazırlığının daha mühüm aspektlərinin ayırd edilməsinə keçmək olar. Yəni “Kompozisiyanın zəruri keyfiyyətləri layihənin bədii-konstruktor işlərinin prosesində, kompozisiya vasitələrinə uyğun olaraq təmin olunurlar” anlamının ayırd edilməsinə keçilir.

Dominant qanunu kompozisiya mərkəzinin aşkar edilməsini ifadə edir. Qrafiki dizaynında bu plakatın, brendin və i.a. əsas şüurlu (məntiqi) hesab olunur. İşlehsalat dizaynında - texniki vasitələrin əsas funksional elementi hesab olunur. Arxitektura sahəsindəki dizaynda dominatlar arasında “lider” sayılaraq, məkanı, bir qayda olaraq, meydana mərkəzi binanı, binaya giriş qrupu və i.a. əks etdirir. Qədim zamanlarda yaşayış interyerinin dominatı “qırmızı künc” sayılırdısa, indi interyerin funksional təyinatı ilə bağlı olaraq hər hansı bir element ola bilər.

Bütövlük qanunu kompozisiya strukturu və mütənasibliyi vasitəsi ilə ifadə olunur. Layihələşdirilən obyektlərə struktur qaydalar verərək, elementlərin mahiyyətinin dərəcəsi üzrə ierarxiyanı yaradaraq, onları bir-birinə tabe etdirir və beləliklə də, onları vahid bütövlükdə bağlayır. Formanın bütövlüyü forma və məzmunu, forma və funksiyalara uyğunluq üzrə olaraq elementlərin bütövə (tama)

tabe olması ilə yaranır. Qrafiki dizaynda bu ifadə simvolik struktur brendi və onun elementlərinin vizual ifadəsi əsasında yaranan və işləyən bütöv bir sistem ilə ifadə olunur. İstehsalat dizaynında texniki məhsulların detalları arasındakı qarşılıqlı əlaqə konstruktiv qurulmanın bütövlüyünü və funksional təyinatını ifadə edərək, onun davamlılığını və işin keyfiyyətini təmin edir. Ətraf mühitin dizaynında - onun məqsədə uyğunluğunu, estetikliyini və bütövlüyünü məkanın ümumi təşkili ilə bağlı həyata keçirir.

Balans qanununda kompozisiyanın vasitələri hesabına formanın vəziyyəti ifadə olunur ki, burada da bütün elementlər öz aralarında balanslaşdırılmış olur. Kütlələrin bölüşdürülməsi, ağırlıq mərkəzinin olması, simmetriya oxu, mütənasiblik və statiklik layihə məhsulunun kompozisiyasında davamlılıq və tektoniklik, davamlılıq və obyektə bağlı qaydalar öz əksini tapmışdır. Bu zaman formanın assimetrikliyi və dinamikliyi, element və obyektlər kütlələrin bərabər qaydada bölüşdürülməsi balansını yaradır. Qrafiki dizaynda balans qanunu layihələşdiriləcək obyektlərə daxili emosional qüvvə, mahiyyət və uyğunluq verir. İstehsalat dizaynında - məhsulun etibarlı konstruksiyasını təşkil edir. Ətraf mühitin dizaynında fənn-məkanlaşma sisteminin uyğunluq şəklində olur. Arxitekturalarda balans qanunu gətirilən və çəkiyə yüngül olan qurğu elementlərinin qarşılıqlı əlaqəsini təmin edir və onun konstruktiv dözümlülüyünü təmin edir.

Tipikləşdirmə qanunu kompozisiya elementlərinin oxşarlığı üzrə ifadə olunur. Eyni elementlərin tipikliyi, nüansları və təkrarı üslub birliyini ifadə edərək layihələşdirilən obyektlərin funksional proseslərinin xarakteri ilə əks olunur. Qrafiki dizaynda dəbli üslubun elementlərinin korporativ identifikasiyasını ifadə edir. İstehsalat dizaynında tipiklik elementlərin verilən məhsulun konstruksiyasına məxsusluğu ilə bağlıdır. Arxitektura sahəsindəki dizaynda bir çox elementlərin vahid üslubda əldə olunmasına imkan yaranır.

Əksinə (ziddiyyət) qanunu mümkün olan əksiklikləri, kəskin fərqləri, qarşıdurmaları ifadə edir və bu zaman kompozisiyanın tamlığını dağıtmır. Vahid qarşıdurmada kompozisiyanın ifadəliliyi vurğuların ortaya çıxması hesabına yaranır. Qrafiki dizaynda əksiklik qanunu dizayn məhsulunun emosional

mahiyyətini və şüurlu ifadəliliyini gücləndirir, məsələn, dəbli üslub kontekstində və i.a. İslehsalat dizaynında əksikliklər məhsulun konstruksiyasına ifadəlilik verərək, onu daha gözəgəlimli edir və bununla da detalların istifadəsi zamanı təhlükəli olanları ayıraraq, ergonomiklik və təhlükəsizliyi təmin edirlər. Arxitektura sahəsindəki dizaynda həcm-məkan strukturunun daxilində də ergonomik məsələləri həll edirlər, məsələn: “böyük–kiçik” - bu ziddiyyətdir, əksiklikdir və o məkanda səmtləşməyə kömək edir.

Beləliklə, kompozisiyanın qanun və vasitələri bədii layihələşməyə təsir edərək onunla prinsipial qarşılıqlı əlaqə yaradır və bədii layihələşdirmənin bütün növlərinə eyni dərəcədə təsir etdiklərinə görə universallığa malikdirlər. Propedevtika kompozisiya əsasları barədə elm olaraq, dizaynın və arxitekturanın müxtəlif növlərinin layihələşdirilməsində kompozisiyanın qanun və vasitələrini aydınlaşdıraraq, bütün fənn sahəsini əhatə edir.

Müasir tələblər baxımından fənn-məkan sahəsi kompleks estetik, funksional, ergonomik və sosial ləyaqətlərin kompleksinə malik olmalıdır. Hazırda layihə məsələlərinin həllinə verilən tələblər dəyişdirilib, onlar yerinə yetirilən layihələrin forma və yeni imkanlarının yaranmasında əks olunmuşdur. Eyni zamanda onlar kompozisiyanın nəzəri əsaslarının saxlanılmasında iştirak edərək daha dərin nəzəri işləmələrin olmasını tələb edirlər. Bu zaman kompozisiya quruluşunun vasitələri: nöqtə–xətt–səth–həcm–məkan terminləri olduğu kimi qalır. Bədii formanın uyğunluq vasitələri və bədii forma yaranmasının prinsipləri daim yeni baxışlarla zənginləşir, çünki müasirlik yeni təlim metodu və prinsiplərinin axtarışını diqtə edir, yeni metodikalar işlənir.

Birinci elementlərdən olan formal kompozisiyalar - nöqtə və xətlər kompozisiyanın qanunlarını özündə əks etdirərək, forma yaradan səthin prinsiplərini və bədii forma uyğunluqlarının vasitələrini təyin edir: onlar dominat, bütövlük, struktur sıralanma, dinamikliyə malik olur, lakin hələ tam şəkildə sabit deyillər, şəxsiyyət, nüans və ritm üzrə vahid üsluba, həmçinin həcm formalarının modelləşdirilməsi kompozisiyalarına malikdirlər. Kompozisiya təmrinləri mədəni

şüurun formalaşmasına və qrafiki hissiyata təsir edərək, qrafik dizaynla: struktur və morfologiya vasitəsi ilə qarşılıqlı əlaqə xarakterini yaradırlar.

Statik və dinamik, simmetrik və asimmetrik, xətti naxış (ornament) kompozisiya strukturunun səthi quruluşu və kompozisiya mərkəzinin fəal aşkar edilməsi, dizaynın bütün növləri üçün xarakterik olan kompozisiya kateqoriyalarının öyrənilməsinə yardım edir. İstehsalat dizaynının forma yaradılması üzrə layihə təmrinlərinin bioforma modelləşdirilməsini və nəqliyyat vasitəsi ilə daşınması (transformasiyası) əks olunmasını əks etdirir. Heyvanın nişan tipli üslub prinsipi və kombinə edilmiş kompozisiya, raster kompozisiyası.

İ.E.Repinin məşhur rəsm əsərinin üslubu səthi kompozisiyaya qədər K.Maleviçin suprematizminə yaxındır. Belə ki, həndəsəyə qədər o, dünya cisimlərinin ifadəliliyinin vasitələrini sadələşdirir və tələbəyə abstrakt, eləcə də realist kompozisiyaların eyni şəkildə işlənməsi üzrə qanun və vasitələrin daha yaxşı mənimsənilməsinə kömək edirdi.

Layihələşdiriciyə obyektlərin vahid sistemini yaratmaq zərurəti yaranırdı və verilən təlimin başlanğıc mərhələsində onun bütün artıq bacarıqlarını formalaşdırmağa kömək edir və çox sərt seçim edir.

Səthi koloritik kompozisiyalar qrafik dizaynda layihələşdirmənin əsaslarını həyata keçirərək, ifadəli-analitik şüurun və yaradıcılıq fantaziyasının “bədi surət”, “metafora” və “bütövlük” anlayışları ilə inkişaf etdirilməsi. Onlar səthi təşkilatçılıq üzrə bilik və vərdislərin əldə olunmasına təsir edərək, gələcəkdə onların layihə metodu ilə qrafik dizaynın əsas elementlərinin işlənməsinə kömək edir.

Həcm və həcm-məkan elementləri ilə dizaynın müxtəlif növlərində layihələşdirmə səthi kompozisiyanın yenidən yaranması üzrə çalışmaları.

Arxitektura sahəsi dizaynında həcm-məkan strukturunun modelləşdirilməsi üzrə layihə təmrinləri propedevik kompozisiyaların əsasında qurulmuşdur. Mebelin forma yaradan seçimi müəyyən edilmiş üslub istiqamətindədir və onlar istehsalat dizaynında layihələşdirməni həyata keçirirlər.

Təklif olunan metodika bədii - layihə təhsilinin sistemində daxil olaraq məktəb - kollec-ali məktəb pillələrində işləyir. Qurulmuş abstrakt kompozisiya

mərhələsində, bütün növ bədii layihələşdirmə təmrinləri üzrə eyni olaraq, həcm forma yaratma mərhələsində ixtisaslar üzrə bölünürlər.

Beləliklə, bədii layihələşdirmə növləri vahid baza əsasına malikdirlər - kompozisiyanın qanunlarını özündə əks etdirən propedevtika, kompozisiyanın forma prinsiplərini və vasitələrini təyin edərək, formanı uyğunlaşdırırlar. Onların mahiyyəti bütün növ bədii layihələşdirmə növlərində olduğu kimi, başlanğıc mərhələdə də layihə şüurunu və ixtisasçının mədəniyyətini formalaşdırır. Universal kateqoriyalara malik olaraq propedevtika yeni imkanlar hesabına yeniləşərək və yeni imkanlar sayəsində daha da zənginləşərək, tədricən yaranan və daim inkişaf edən müasir bədii layihə sisteminin cərgəsinə qoşulur.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Dizayn fəaliyyətinin peşəkar təliminin müasir nəzəriyyəsi və təcrübəsi əsasən memarlıq və dizayn məktəblərinin təlim-təhsil təcrübələrində formalaşan prinsiplərə və müddəalara əsaslanır. Memar və dizaynerin peşə hazırlığı üsulunda propedetika ümumictimai rəğbət qazanmışdır.

Propedetikanın məqsəd və vəzifələri öyrənənlərin yaradıcılıq potensialını aktivləşdirməklə, onlarda obrazlı-emosional qavramanı, kompozisiya mədəniyyətini və intuisiyasını inkişaf etdirməklə və layihə məsələlərinin həlli üçün yaradıcı vasitə kimi xidmət göstərməklə reallaşdırılır. E.A.Rozenblum qeyd edir ki, “kompozisiyada bədii layihələndirmənin vasitəsi, dili və üsulu vardır”. Kompozisiya təliminin məzmununu layihənin fəaliyyətinin mənimsənilməsi üçün əsas kimi dizaynerə lazım olan bilik və bacarıqların kompleksini müəyyənləşdirir.

Kursun məzmununun öyrənilməsi zamanı tələbənin kompozisiya bacarıqları, peşə fəaliyyətinin struktur əsasını təşkil edən şəxsiyyətin xüsusiyyətləri inkişaf etdirilməlidir. Bunlara fəza təsəvvürü və fəza düşüncəsi (fəza əlamətlərinin və əlaqələrinin mücərrəd təhlili və sintezi), fəal praktik fəaliyyət zamanı formanın sensor analizi, fəza təsəvvürləri, yaradıcı məsələlərin yerinə yetirilməsi zamanı fəza obrazları ilə qeyri-iradi əməliyyat, həmçinin, rəng qabiliyyətləri və s. daxildir. Kursun məqsədi abstrakt obrazlı düşüncənin inkişafı, praktiki fəaliyyətin texniki vasitələrini qavramaqdır. Tələbələrdə sintezə yaradıcılıq bacarığının, dünyanın konkret-hissi formada realizə edilən bütöv vahid kimi görmə qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsi xüsusilə vacibdir. Bu olmadan layihələndirmə mümkün deyil.

Beləliklə, dizayn təhsilində propedetikanın pedaqoji vəzifəsi fəza düşüncəsinin formalaşması və formaların plastikliyinin qəbul edilməsi bacarıqlarıdır; harmoniya və estetiklik hissinin formalaşması; problemin yaradıcı və qeyri-standart həllinin formalaşması; obrazlı və məkan təsəvvürünün formalaşması; vizual düşüncənin və məntiqin inkişafı; yaradıcı fərdi metodun emalı.

Dizaynerlərin müasir propedetik hazırlıqlarının dəyər yönümlülüüyü - peşəkarlığın əsasını təşkil edən keyfiyyətlərin formalaşmasıdır ki, bunlara yaradıcılıq axtarışına impuls verən formaların çoxobrazlılığının qəbulu qabiliyyəti, düşüncənin layihəliliyi və elastikliyi, vizual görüntülərlə işləmək bacarığı; yeni növ texnologiyaları və peşə fəaliyyətinin yollarını öyrənmək bacarığı aiddir.

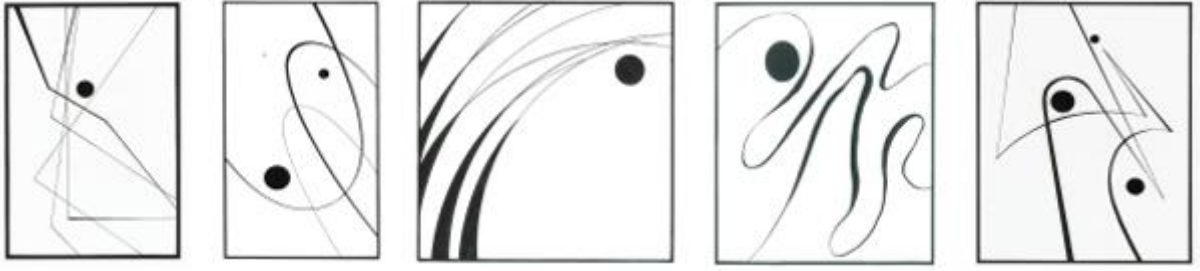
Biz inanırıq ki, tələbə-dizaynerlərin yeni çoxsəviyyəli proses çərçivəsində hazırlanması üçün propedetik yanaşma peşəkar layihə düşüncəsinin əsaslarını formalaşdırmağa imkan verəcək və eyni zamanda, gələcək ixtisaslaşma çərçivəsində peşə fəaliyyətinin öyrənilməsində rahat keçid olacaq. Beləliklə, universitetdə tələbə-dizaynerlərin propedetik yanaşma əsasında hazırlanması effektiv və vaxtın tələblərinə uyğun olacaq.

Beləliklə, deyilənləri ümumiləşdirərək belə qənaətə gəlirik ki, “Propedevtika”nın məqsədi kompozisiyanın əsas qrafik elementlərini və onun təşkilatının ən vacib prinsiplərini, kompozisiya vasitələrinin tipologiyası və onların qarşılıqlı əlaqəsini, rəng və rəng harmoniyası, kompozisiya və rəng anlayışlarını, . düz səthin qrafik strukturları və transformasiya üsullarını formalaşdırmaqdır. Obrazlı ifadə - kompozisiyanın əsas vəzifəsi kimi müəyyənləşdirmək də propedevtikanın əsas məqsədlərindən biridir. Propedevtika yaradıcı şəxsiyyətin yaradılmasına yönəldilmişdir. Onun öyrənilməsi prosesində tələbə, həqiqətin intellektual-məzmunlu bir idrakını və bədii şəkillərdə əksini tapır.

İSTFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SIYAHISI

1. Браиловская, Л. В. Арт-дизайн: красивые вещи «hand made» /Л. В. Браиловская. - 3-е изд. – Ростов-н/Д. : Феникс, 2005. – 249 с.
2. Васильева, А. Ю. Средства гармонизации композиции : учебное пособие /А. Ю. Васильева. – Курган : Изд-во Курганского гос. ун-та, 2011. – 60 с.
3. Голубева, О. Л. Основы композиции /О. Л. Голубева. - М. :Издательский дом «Искусство», 2004. – 120 с.
4. Гусейнов Г.М.Пропедевтика в дизайне: Учебное пособие. - Гжель: ГГХПИ, 2015. – 180 с.
5. Дизайн. Иллюстрированный словарь-справочник [Текст] /Под общ. ред. Г. Б. Минервина и В. Т. Шимко. - М. : Архитектура-С, 2004. - 288 с.
6. Казаринова, В. О композиции. Основные категории и закономерности / В. Казаринова, М. Федоров // Техническая эстетика, 1965. - № 12. - С. 2–7.
7. Кучерова, А. В. Композиция как компонент профессионального становления студентов на занятиях по основам дизайна / А. В. Кучерова // Омский научный вестник. Сер.Общество. История. Современность. - 2010. - № 6 (92). - С. 207–209.
8. Логвиненко, Г. М. Декоративная композиция : учебное пособие для студентов высш. учеб. заведений / Г. М. Логвиненко. – М. : Гуманитарный издательский центр «ВЛАДОС», 2004. – 144 с.
9. Медведевских, А. Ю. Использование графических средств в создании зрительного образа плоскостной композиции : методическое пособие для преподавателей и студентов специальностей «Дизайн», «Профессиональное обучение (дизайн)», «Технология и предпринимательство» /А. Ю. Медведевских, О. В. Ремизова. - Курган, 2008. - 24 с.
10. Милова, Н. П. Основы композиции : руководство / Н. П. Милова, Н. Б. Мельник. – Владивосток : Изд-во ВГУЭС, 2000. Ч.1. – 60 с.

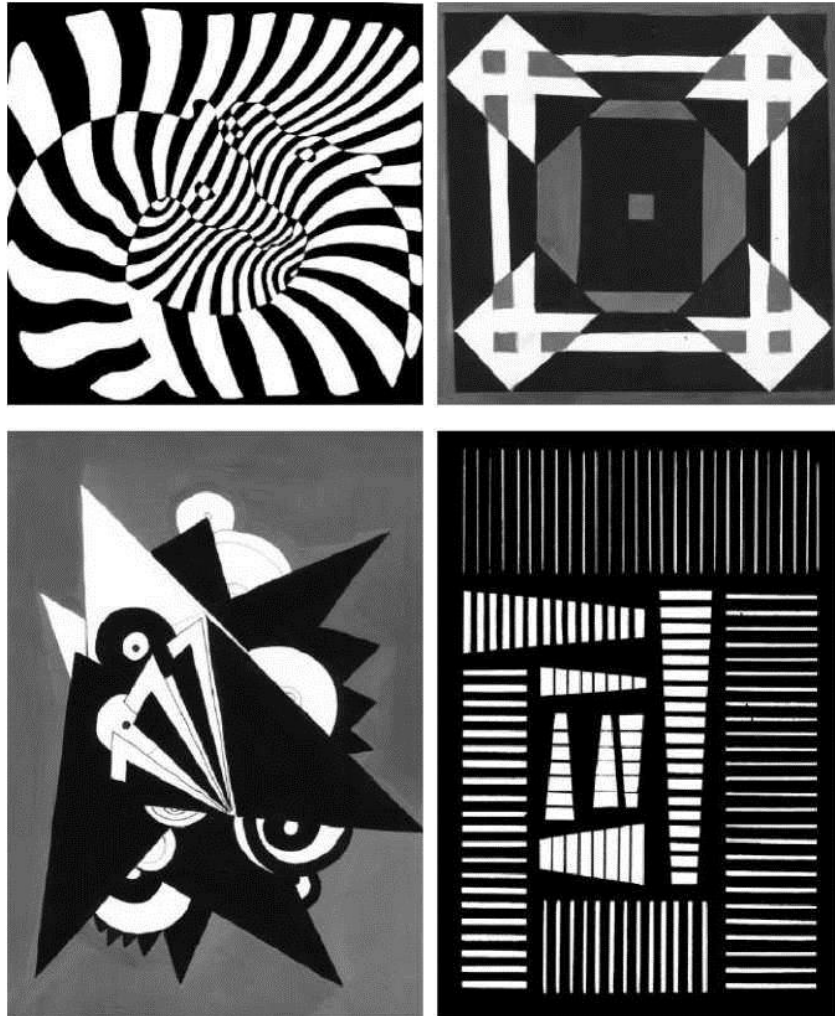
ƏLAVƏLƏR

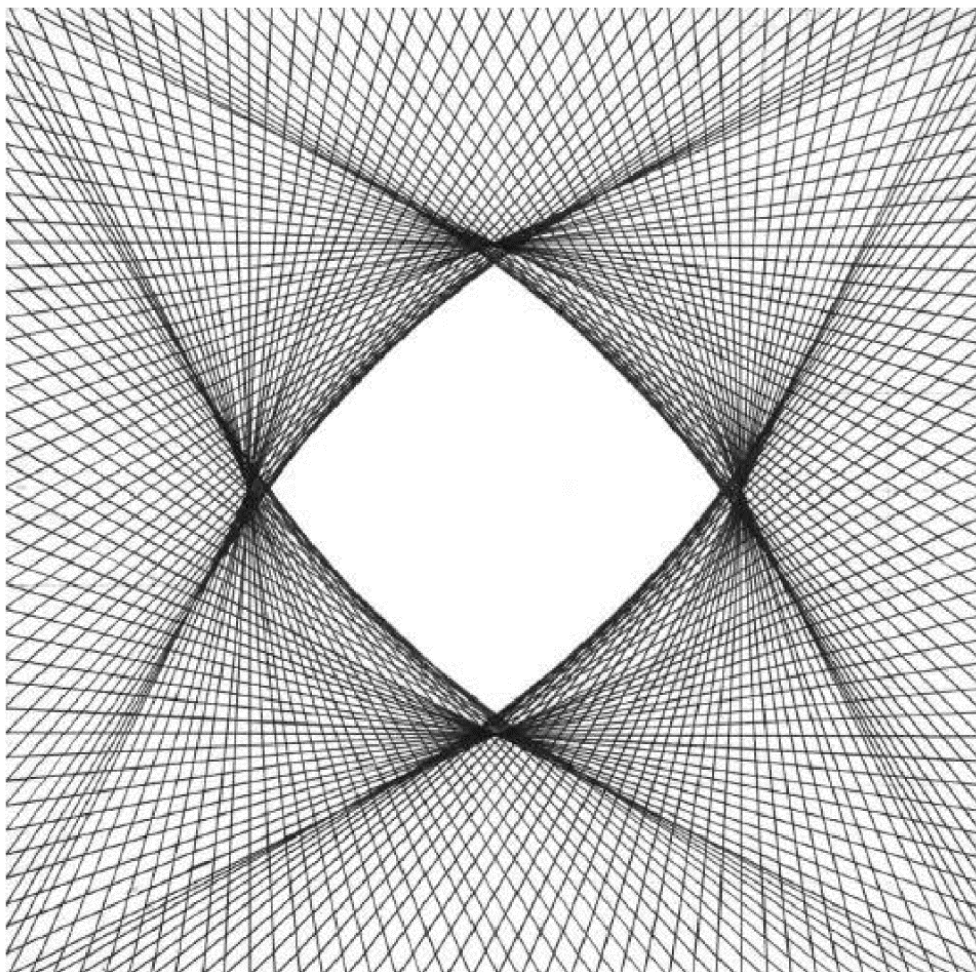
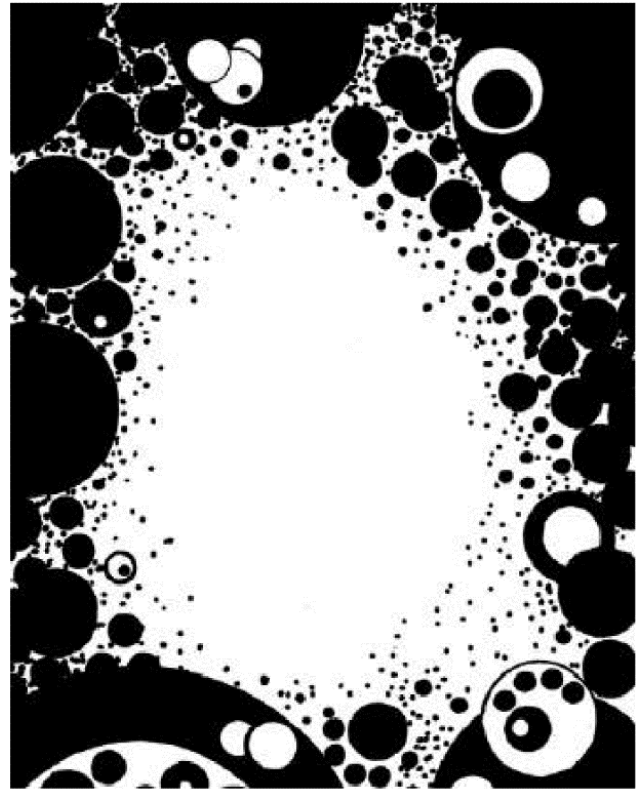

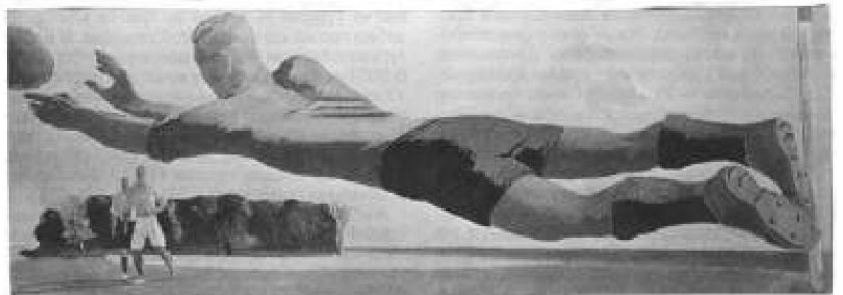
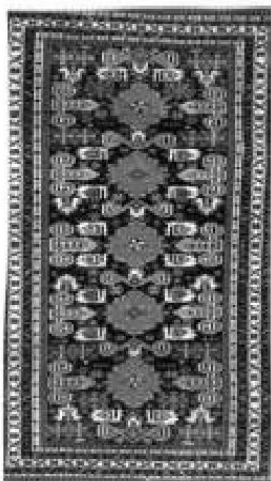
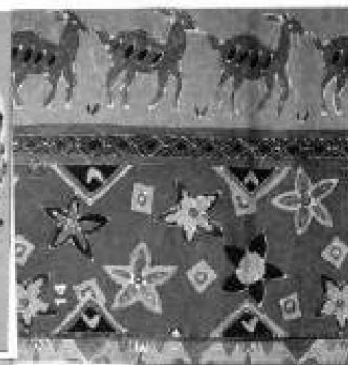
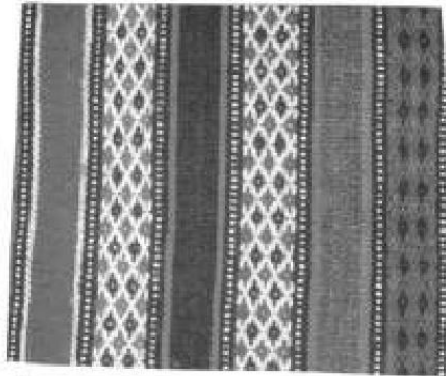
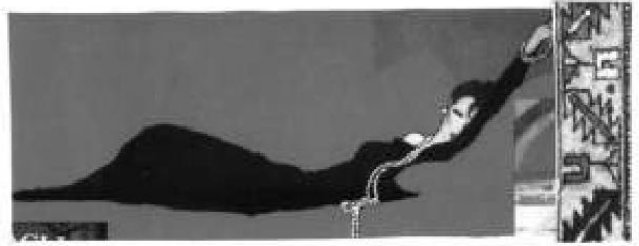
Nöqtə və xəttlərdən ibarət kompozisiya. Dinamika. Dominantanın meydana çıxarılması.

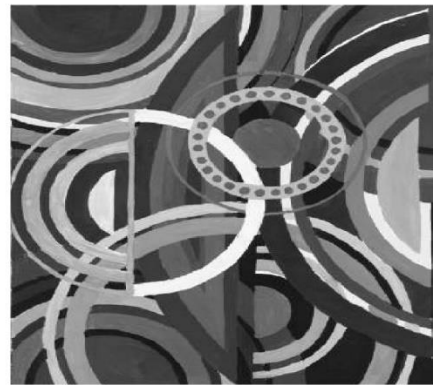

Xətti kompozisiyalar. Dinamika, statika, simmetriya, asimmetriya, səthi kompozisiya strukturu

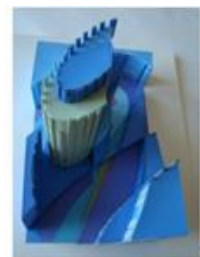
a)

б)

в)

г)

a)

б)

в)

г)

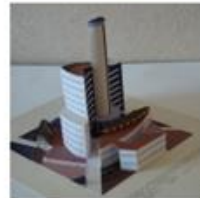
a)

б)

в)

г)

Həcm və həcm-məkan elementləri ilə dizaynın müxtəlif növlərində layihələşdirmə
 səthi kompozisiyanın yenidən yaranması üzrə çalışmalar: a) kompozisiyanın
 həcmli həlli; b) məişət əşyası; v) interyer; q) arxitektura sahəsi.